

УДК 02:655.4/5
Прегледни рад

Библиотеке и издавачи: Тачка Омега

Горан Траиловић
Градска библиотека Панчево
goran@biblioteka-pancevo.org.rs

Драгана Сабовљев
Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин”, Зрењанин
dragana.sabovljev@gmail.com

Сажетак

Библиотеке и издавачи су нераскидиво повезани и у великој мери зависе једни од других. Текст усмерава пажњу на њихов однос, имајући у виду читаоце и кориснике библиотека, а занемарујући, овом приликом, друге чланове „заједнице књиге” (ауторе, преводиоце, штампаре, дистрибутере...). Књига се посматра као духовно добро и указује се на њену робну и тржишну природу, а коришћена литература илуструје положај библиотека, издавача и књижара у Србији у последњих пола века.

Директан повод за настанак текста јесу реакција једног броја домаћих издавача на овогодишњи откуп књига за библиотеке Министарства културе и информисања Републике Србије, као и недавни скуп библиотекара и издавача посвећен набавној политици и откупу књига у Градској библиотеци у Панчеву. Иако су аутори свесни да је реч о само једном (мањем) делу издавача, њихове примедбе указују на то да треба да се преиспитају актуелни модел откупа, окружење у којем радимо, библиотечка пракса, теоријски и идеолошки контекст нашег деловања, као и постулати набавне политике.

Кључне речи:

библиотеке, издавачи, књижаре, читаоци, књиге, откуп публикација, Министарство културе и информисања Републике Србије, правна регулатива, набавна политика, издавачка политика

Увод

Откуп публикација за библиотеке који спроводи Министарство културе и информисања Републике Србије већ дужи низ година представља тачку спорења између јавних библиотека и једног броја издавачких кућа као најнепосреднијих партнера у процесу набавке библиотечке грађе. Он је послужио као повод за текст који указује на делатност библиотека као уређену област – дефинисану домаћим законским одредбама, стандардима и препорукама релевантних међународних тела који се односе и на њихову набавну политику. Проучавајући доступне изворе и анализе тржишта књига и делатност свих учесника у процесу стварања, дистрибуције, давања на коришћење и популаризације књиге, аутори су желели да покажу колико је мрежа библиотека као организован систем

напредовао последњих деценија. С друге стране, констатују се пропадање некада утицајних издавачких кућа, проблеми са којима се савремени издавачи суочавају и, веома обесхрабрујући, чак и алармантни тренд гашења књижара – посебно изражен у мањим местима у Србији. Кроз анализу ових појава указује се и на улогу државе у процесу производње и дистрибуције публикација.

Истраживања су показала да на набавку књига у јавним библиотекама највише утицаја имају корисници, односно њихове исказане потребе у срединама у којима библиотеке делују. Они, такође, у складу са законима тржишта, у великој мери одређују и издавачки програм и политику издавачких кућа. У том смислу, испитиване су могућности пласмана и продаје издања, као и њихово место у фондовима библиотека. Кроз анализу домаћег законодавства и међународних докумената у вези са

библиотечко-информационом делатношћу уочљива је категорија „квалитетне књиге“, али нигде није истакнут захтев да библиотеке не купују „комерцијална“ издања. Напротив, заговара се универзална доступност информација и набавка публикација за најшири круг корисника.

Рад жели да покаже да су библиотеке партнер издавачима и њихов важан (можда и најважнији) купац. Следствено томе, поставља и питање погодности које им издавачи пружају: од физичког изгледа књиге (квалитета папира, повеза, величине и типа слога), квалитета превода, редакторског, лекторског и коректорског рада, преко рабата, до повластица у промоцији публикација.

Иако се уважава мишљење да откуп није повод и начин да библиотеке попуњавају своје фондове, него да овим путем држава дистрибуира и промовише најквалитетнија и најрепрезентативнија издања високе културе која би морала да нађу пут до читалаца, констатује се жалосна чињеница да је он неким библиотекама једини начин да набаве нове публикације.

Књига као духовно и културно добро

Однос издавача и библиотека најједноставније би било посматрати као класичан пословни однос у коме први партнер располаже одређеном робом, а други је од њега набавља за своје потребе. Али он, ни изблиза, није тако једноставан и на њега утиче велики број различитих фактора, природа саме „робе“ која је предмет „трговине“, као и позиција и друштвена улога библиотека и издавача.

„Област књиге састоји се од више подручја као што су: књижевно стваралаштво (ауторство), превођење, издаваштво, илустровање, штампа и финализација производње књиге, дистрибуција и продаја књиге, библиотекарство и читање. Сви они су међусобно повезани и имају за циљ развој књиге. Књига као духовно добро саставни је део националне културне политике коју према Закону о култури доноси Народна скупштина Републике Србије на предлог Националног савета за културу.

Национална политика о књизи и књижевности (стваралаштво, издаваштво, књижарство, преводилаштво) и библиотечко-информационе делатности утврђује се у оквиру Стратегије развоја културе у Републици Србији. Она се огледа у подстицању књижевног стваралаштва, доношењу законских прописа о заштити ауторских права, подстицању

издаваштва кредитима и другим облицима државне субвенције, подстицању књижарства и пласману књиге у земљи и иностранству, изради система националне библиографске контроле и библиотекарства ради афирмације нових метода писмености и читања”.¹

Упркос одсуству националне стратегије развоја културе, Драган Бараћ констатује да се 2011. године, доношењем „Закона о библиотечко-информационој делатности“, „Закона о обавезном примерку и „Закона о старој и реткој библиотечкој грађи“, који су у складу са међународним прописима, конституише политика књиге. Овај низ закона не обухвата издаваштво, на које се и даље примењује „Закон о издаваштву“ из 1991. године, али је издавачима од помоћи новији „Закон о ауторском и сродним правима“ из 2009. Истиче и фискалну политику, а као пример наводи европску праксу снижења стопе пореза на додату вредност када су у питању књиге као стимулативна мера за њену производњу.

„Сви поступци хармонизације права и процедура у услова за бољитак књиге рађени су према стандардима Европске уније, уз ослањање на традиционалне вредности у стварању књиге, као духовног и културног добра. Регулисани правни односи између издавача и аутора, те издавача и других учесника у овом процесу представљали су темељ традиционалног издаваштва. Увођење нових технологија и стандарда у свим деловима стварања књиге (писање, уређивање, штампа, дистрибуција и трговина књигом, националне библиографске контроле) довело је до сукоба са традиционалним вредностима и стварања хибридних дела често сумњивог квалитета на штету правих аутора и издавача и коначно на штету читалаца”.²

Библиотеке и издавачи седамдесетих и осамдесетих година 20. века

Сложеност односа библиотека и издавача најбоље се може илустровати историјским прегледом њихових најзначајнијих сусрета у протеклих четрдесетак година, када је разматран положај књиге у друштву и улога свих актера у процесу њеног стварања и промовисања.

¹ Драган М. Бараћ, „Традиција и савремена продукција књиге и улога библиотека у заштити издавачких и ауторских права“, у *Филолошке науке: Научни скуп „Наука и традиција“*, Пале, 18-19. мај 2012. (Пале: Филозофски факултет, 2013), 653-654.

² Исто.

Траиловић Г. и др. „Библиотеке и издавачи: Тачка Омега“, 16–40

Седамдесетих и осамдесетих година 20. века профилише се библиотекарска професија у Србији, библиотеке се повезују и умрежавају, примењују се заједнички стандарди и домаће библиотекарство промовише у међународним оквирима.³ Истовремено, издавачка делатност у Србији има значајан обим. „Према подацима које је објавила Југословенска комисија за сарадњу са Унеском, у раздобљу 1970-1980. у Југославији је публиковано 115.404 наслова књига у укупном тиражу од 644.983.000 примерака. Преко 40% књига објављено је у Србији“.⁴

Међународна година књије (1972)

У међународној години књије, 1972, широм Социјалистичке Федеративне Републике Југославије одвијале су се значајне активности, покретале иницијативе и организовали скупови који се баве писањем, објављивањем, промовисањем, чувањем и заштитом књига. У *Библиошекару*, часопису за теорију и праксу библиотекарства Друштва библиотечких радника Србије објављен је низ значајних текстова, који јесу пригодни, али имају изузетно промишљен приступ теми и пружају обиље података.⁵

³ Више о томе: Гордана Стокић Симончић и Жељко Вучковић, „Основни правци развоја библиотекарства у Србији 1945-1990“, у *Библиошеке и идентитетски: пролегомена на историју модерне српске библиотекарства* (Панчево: Градска библиотека; Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета, 2012), 45-71.

⁴ Милош Немањић и Јован Јанићијевић, *Књига и читање у Југославији* (Београд: Југословенска комисија за сарадњу са Унеском, 1982), у *Библиошеке и идентитетски: пролегомена на историју модерне српске библиотекарства*, Гордана Стокић Симончић и Жељко Вучковић, 58.

⁵ У *Библиошекару* (Год. 24, бр. 1-2 (1972)) се налазе текстови „Повеља књије“ (на српскохрватском језику), обраћање генералног директора UNESCO-а, Рене Маеа „Књига за све“; „Књига данас“, уводно излагање на првој седници Републичког одбора СР Србије Гојка Милетића, републичког секретара за културу; „Књига и човек у нашем времену“ — „скица за јавни дијалог поводом Међународне године књије“ Милоша Јевтића, секретара Културно просветне заједнице Србије. Објављени су и реферати припремљени за 37. Генералну скупштину IFLA-е (у Ливерпулу): Светислава Ђурића, управника НБС, „Библиотекарство у самоуправном друштву“, Радмиле Николић-Богдановић, вишег библиотекара УБ „Светозар Марковић“ у Београду, „Улога универзитетских библиотека у процесу академског образовања у Југославији“ и Драга Видовића, шефа библиотеке Института за међународну политику и привреду у Београду, „Будућност библиотекарства и школовање специјалиста у библиотекарској професији“. Ту је и Програм акције у СР Србији поводом Међународне године књије, Хроника МГК у Србији и свету, Препорука Скупштине СР Србије и друга документа, из којих сазнајемо да је на челу Републичког одбора МГК у Србији био Иво Андрић (коме је те године био 80. рођендан), а међу осамдесетак чланова које су чинили писци, преводиоци, политичари, функционери, библиотекарски издавачи, новинари, студенти, просветни радници, универзитетски професори, академици, културни посленици, официри, привредници... налазимо и имена Оскара Давича, Бранка Ћопића, Душана Матића, Десанке Максимовић, Зорана Мишића, Предрага Палавестре, Мухарема Первића, Момчила Тешића, Павла Савића, председника САНУ...

„Повеља књије: Декларација међународних професионалних организација аутора, издавача, библиотекара, књижара и документалиста поводом Међународне године књије“ ујединила је међународне асоцијације које су позвале „све на које се она односи да спроведу у живот принципе“ који су у њој прокламовани. У првом члану „Повеље“ истакнуто је начело да „свако има право да чита“, што подразумева „искорењивање неписмености“, подстицање „израде штива потребног за стицање и одржавање навике читања“, а произвођачи и дистрибутери књига су обавезани да „обезбеде да идеје и информације, пренете штампом речју, стално задовољавају променљиве потребе читалаца и друштва у целини“.⁶

У члановима четири и пет, који се односе на издаваче, истиче се да је „здрава издавачка индустрија од битног значаја за национални развој“, да јој је потребно обезбедити „дугорочно финансирање, уз мали интерес“ и друге „олакшице“ неопходне за њен развој.⁷ Нису заборављене ни књижаре као „основне везе између издавача и читалачке публике“, које „играју улогу од највећег значаја у настојању да адекватан и опсежан избор добрих књига доспе до читалачке публике“.⁸ Библиотеке се, пак, означавају као „национални извори за преношење информација и знања, за уживање у мудрости и лепоти“, који „заузимају кључни положај у дистрибуцији књига“ и „често, најефикаснији посредник који омогућује да штампана реч доспе до читалаца“.⁹

У свом обраћању, „Књига за све“, Рене Мае је истакао да „чак и у земљама у којима је издавачка делатност у процвату, књига је још увек далеко од тога да буде присутна у животу сваког појединца“. Оне располажу „таквом мрежом расподеле која омогућује да књига долази до читаоца“, само је питање „како довести читаоца до књије“.¹⁰

„У остваривању Међународне године књије, прворазредна улога припада, сасвим природно, професионалним организацијама које су у вези са

⁶ „Повеља књије: Декларација међународних професионалних организација аутора, издавача, библиотекара, књижара и документалиста поводом Међународне године књије“, *Библиошекар* Год. 24, бр. 1-2 (1972): 4.

⁷ Исто, 5.

⁸ Исто, 6.

⁹ Исто.

¹⁰ Рене Мае, „Књига за све“, превео Слободан Комадинић, *Библиошекар* Год. 24, бр. 1-2 (1972): 9.

књигом — писцима, издавачима, библиотекарима и књижарима — који су тако уско повезани за њено објављивање“. Али она је „изнад свега посао већине оних за које је коришћење књиге — инструмент свакодневног рада, средство личног изграђивања или прибежиште за бекство и сан — недељиво од осећања среће и достојанства живљења“.¹¹

Гојко Милетић у свом излагању наводи да су проблеми књиге превазишли своје оквире и постали друштвена тема и да би требало пронаћи адекватнија системска решења у области законодавне и економске политике која би деловала на њен положај у друштву.¹² Сматра да су се привредном реформом развили услови тржишног пословања и у области издавачке делатности, те да издавачи проналазе решења за опстанак на тржишту. Ова политика је унела више реда и више ангажовања у издавачку политику, али примећује да она од 1967. године тематски почиње да стагнира зато што превиђа шири значај и друштвени интерес. Са друге стране, нема свеобухватније друштвене акције и пропаганде књиге.

И тих година се уочавају „недостатак друштвених коректива, мала куповна моћ становништва, незнатан удео библиотека у куповини књиге, уско тржиште и неадекватна кредитна политика и низ других појава у сфери производње књиге“ који битно утичу на њен положај и степен друштвеног утицаја. „Јефтина књига, јефтина — не у економском већ у вредносном смислу, почиње све агресивније да се понаша на тржишту. Једна последица условљава другу, девалвација критеријума у издавачкој политици условљава девалвацију критеријума на тржишту а затим тржишни критеријуми враћају свој потисак према издавачкој политици. Можда смо почетак овог *circulus vitiosus*-а могли тражити и у неразвијеним културним навикама и значајним минусима у општој елементарној култури, а не у издавачкој политици у тржишним условима, али тиме не бисмо ништа променили у самој суштини процеса који више посматрамо и анализирамо него што му се радикално супротстављамо“.¹³

Он предлаже усвајање закона о опорезивању издавачке делатности, који би требало да заустави објављивање кича и неукуса, али је свестан његовог скромног домета.¹⁴ Зато се залаже за подизање општег културног нивоа и наводи конкретна решења у виду оптималније регионализације пословно-тржишних односа и адекватнијих економских инструмената усмерених на издавачку политику (кредита нпр.). Решење проблема издаваштва које подстиче примитивизам и заосталост, а ослања се на неразвијене читалачке навике, тражи се у подстицању објављивања квалитетних књига из свих научних и уметничких области. Оне би требало да се продају по повољним ценама и тиме постану доступне најширем кругу читалаца.

„Производња и пласман књиге међусобно су повезани и условљени. Проблеми производње директно се исказују и као проблеми продаје, и обрнуто... Неразвијено и неорганизовано књижевско тржиште условљавало је кризу књижевства која је превазилажена на тај начин што је канцеларијски и школски прибор остављао све мање места књигама. Према неким подацима књижевство је најзапостављенија трговинска грана. Тек 1968. године достигли смо предратни број од 1990 продавница. Проблеми библиотекарства, такође се укључују у укупну проблематику књиге. Целокупни фонд народних библиотека увећао се од 1959. до 1968. године за само једну трећину. Према међународним нормативима, у фондовима народних библиотека требало би да се, као минимум, налази једна књига на једног становника. Фондови народних библиотека у нашој земљи имају тек нешто више од половине предвиђеног минимума... На овом плану, чини ми се да је потребно организовати широке друштвене акције у неколико праваца: прво, економским инструментима обезбеђивати бржи пласман књиге, друго, кредитном политиком и непосредном

¹¹ Исто, 9-10.

¹² Гојко Милетић, „Књига данас: Уводно излагање на првој седници Републичког одбора СР Србије за Међународну годину књиге“, *Библиотекар* Год. 24, бр. 1-2 (1972): 11-12.

¹³ Исто, 14-15.

¹⁴ Читаоце упућујемо на монографију *Право у области књије* Драгана Бараћа која студиозно обрађује историјске и друштвене околности које су утицале на положај „књиге, издаваштва, библиотекарства, заштите књиге као културног добра и читања у Србији“ од Хатишерифа из 1830. до данашњих дана. Сегмент студије „5.7. Издаваштво у другој половини 20. века“ показује како је промена законодавног оквира утицала на издавачку и књижевску делатност. Сматрамо посебно значајном 1969. годину, доношење ЗУР-а („Закон о удруженом раду“) и усклађивање издаваштва са овим законом. Тада је дошло до „двоструког третмана књиге — као културног добра и као робе“. Аутор сматра да је тиме „смањен интерес за књигу и дошло је до прве велике кризе издаваштва“. (Драган Бараћа, „Издаваштво у другој половини 20. века“, у *Право у области књије* (Народна библиотека Србије: 2014), 43.)

друштвеном помоћи омогућити библиотекама да перманентно попуњавају своје фондове, треће, ширењем библиотечке и књижарске мреже ствари шире могућности за пласман књиге, четврто, повести широку друштвену акцију за оснивање библиотека у радним организацијама а одговарајућим елементима пореске политике стимулирати радне организације да набављају књиге и оснивају библиотеке, пето, стално ширити мрежу школских библиотека, уз перманентно обогаћивање њихових фондова и, шесто, одговарајућим економским инструментима и општом друштвеном подршком омогућити производњу и продају квалитетне, једноставно опремљене и по цени доступне књиге.¹⁵

На крају излагања залаже се за стварање великих система у производњи и продаји књига и истиче: „Пример библиотекара који су први у култури схватили овај захтев времена и уложили одговарајуће интелектуалне напоре да ту савремену општост преведу у свет библиотечке посебности — може послужити и као потстрек књижарству и издаваштву... Одговарајуће функционално обједињавање, специјализације и друштвено договарање у овим областима отворили би нове перспективе друштвеној улози књиге, њеном квалитету и ширини утицаја. Уверен сам да се у том правцу крију несагледиве резерве и најоптималнији услови синхронизованог и целовитог решавања проблематике књиге“.¹⁶

Говорећи о тежњи да култура и књига постану део наше свакодневице, Милош Јевтић је истакао да „има ситуација да се књига сужава на рото-роман, криминалистички, каубојски највише. Најтеже је — што такође, није ретка ситуација — кад књига у животу уопште не постоји, кад за њу не само што нема потребе, већ кад је без права да постане навика. Тако је са неписменима и полуписменима, то су сви они људи који не знају да се потпишу ни на платном списку... или који, чак, не желе да се опишмене“.¹⁷

Библиотеке би требало да имају и стручне и књиге из лепе књижевности: „Поред једних и других, библиотеке из којих људи позајмљују књиге треба да садрже све оне књиге које могу да користе или су интерес савременог човека, дакле и белетристика и стручна књига, али и научно-популарна литература, политичка, економска, педагошка, здравствена, техничка, спортска и свака друга, заправо свака она књига која има вредности. О томе, међутим, треба да одлуче сви заинтересовани, а не једино они који су 'задужени' за културу, што је до сада био чест случај“.¹⁸

Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека (1979)

Децембра 1979. године одржана је Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека Србије. Председник др Милорад Најдановић се, у уводној речи, осврнуо на сарадњу и саборност библиотека различитих типова, што води ка формирању једне најшире „заједнице библиотека свих типова... а, још даље, ка оснивању такве организације која би укључивала све посленике на књизи и око књиге (писце, издаваче, књижаре, библиотечке раднике)“ Ка — „заједници књиге“.¹⁹

Овом библиотекарском саветовању присуствовали су репрезентативни представници књижевника и издавача и постојало је значајно сагласје у начинима решавања проблема.²⁰ Две године раније, Заједница матичних библиотека Србије потписала је „Споразум о пословној сарадњи и о уређивању међусобних односа“ са Савременом администрацијом²¹, али и са Удруженим издавачима Србије (Групација организација издавачких делатности при Удружењу

¹⁸ Исто, 24.

¹⁹ Милорад Најдановић, у „Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека Србије“, *Заједница библиотечка* Год. 8, бр. 1 (1980): 6.

²⁰ Што је у складу са ставом који је изнео председник Заједнице, др Најдановић: „Мора се имати у виду чињеница, коју диктира читав наш друштвени и културни развитак, да се не може водити јединствена политика у библиотекарству и у читавој сфери књиге, и не може се изграђивати јединствен систем ако се иде и дејствује на различитим или изолованим колосецима“ — Милорад Најдановић, у „Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека Србије“, *Заједница библиотечка* Год. 8, бр. 1 (1980): 6.

²¹ „Самоуправни споразум о сарадњи на издавању образаца за матичне библиотеке у Србији“, у Заједница матичних библиотека Србије, „Сарадња Заједнице матичних библиотека Србије са организацијама удруженог рада издавачке делатности“, *Заједница библиотечка* Год. 8, бр. 1 (1980): 60-61. Заједница је добијала од „Савремене администрације“ 5% „од продајне цене остварене реализације образаца за матичне и друге библиотеке“.

¹⁵ Гојко Милетић, „Књига данас“: Уводно излагање на првој седници Републичког одбора СР Србије за Међународну годину књиге“, 16.

¹⁶ Исто, 17.

¹⁷ Милош Јевтић, „Књига и човек у нашем времену: скица за јавни дијалог поводом Међународне године књиге“, *Библиотечкар* Год. 24, бр. 1-2 (1972): 20.

графичке индустрије, издавачке и новинско-издавачке делатности, Привредне коморе Србије).²²

Скупштини је присуствовао председник Удружења издавача при Привредној комори Србије, Видак Перић. Он је истакао да „библиотеке страховито утичу на читалаштво... на формирање читалаштва... на формирање укуса“, да библиотеке почињу да „бивају више него што су биле јуче центри културе, живље и много комуникативније“. Нагласио је да су „интереси истоветни“, заложио се за тешњу сарадњу, размену информација и подржао је предлог о „заједници књиге“. Информисао је библиотекар да су „издавачи, такође, у фази бољег организовања“ и да припремају споразум о „удруживању рада и средстава у пласману и производњи књига“.²³

Предлог представника издавача подржали су и библиотекар. Станиша Петронијевић, управник библиотеке у Смедереву, заложио се да та сарадња буде „конкретизирана“ и када је реч о одређивању наслова који су „дефицитарни“ у библиотекама, које треба штампати и који представљају „вредно интересовање наших читалаца“. Он такође сматра да започети откуп књига „који нисмо успели да... доведемо до краја“²⁴ треба наставити. О положају књиге, издавачкој делатности, положају писача и књижевности

и самих библиотека, говорио је Миленко Радовић, управник ваљевске библиотеке који је увидео да су издавачи често оптуживани за некоректност и неисправност у пословању са библиотекама, али оне, заправо, нису озбиљан економски фактор.²⁵

Ошкун на кредит

Поменути откуп био је, колико нам је познато, први државни откуп књига за библиотеке и био је веома специфичан. Креиран на највишем политичком и партијском нивоу, пропао је приликом саме реализације.²⁶ Средином 1977. покренуо га је Централни комитет Савеза комуниста Србије оцењујући као „неприхватљиво стање да се, с једне стране, код издавачких организација налазе знатне залихе вредних књига док су, с друге стране, фондови књига у библиотекама непопуњени“ због чега је она „недовољно приступачна радним људима“.²⁷ Намењен библиотекама, он је изазвао живо интересовање издавача управо због велике вредности заробљених средстава издавачких кућа у већ одштампаним књигама, као и због могућности да бар делом робу пласирају, а трошкове надокнаде.

У Србији без покрајина је у том тренутку било 115 „матичних (народних) библиотека“,²⁸ које

²² „Споразум о пословној сарадњи и о уређивању међусобних односа на издавању и пласману публикација“, у Заједница матичних библиотека Србије, „Сарадња Заједнице матичних библиотека Србије са организацијама удруженог рада издавачке делатности“, *Заједница библиотешка* Год. 8, бр. 1 (1980): 62-67. Споразум је предвиђао: заједничко договарање о издавачкој политици, заједничко издавање публикација, заједничко пропацирање књиге, јединствену обраду публикација и повећање библиотечких фондова – чл. 1. У чл. 3. се наводи: „библиотеке ће, полазећи од интересовања читалаца, разматрати преднацрте издавачких планова...“ (63), у чл. 11. да „присуство и ангажман аутора на књижевном сусрету“ и сл. обезбеђује издавач (64), а у чл. 13. да ће издавач истовремено са штампањем књиге одштампати и потребан број каталожних листића за ауторски и стручни каталог. Веома је занимљив б. део Споразума, „Повећање библиотечких фондова“, део који предвиђа „заједнички фонд за откуп књига“ и „заједнички рачун издавача и библиотека“ (65-66), у завршним одредбама, чл. 23. забрањује се да библиотеке продају публикације, а у чл. 25. да набављају књиге „преко пословних агената у уговорном односу“ (66). Формирана је заједничка комисија за праћење реализације Споразума, а потписале су га и Заједница високошколских библиотека Србије и Заједница специјалних библиотека Србије (чл. 27, „Споразум о пословној сарадњи и о уређивању међусобних односа на издавању и пласману публикација“: 67).

²³ Видак Перић, у „Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека Србије“, *Заједница библиотешка* Год. 8, бр. 1 (1980): 19-20.

²⁴ Станиша Петронијевић, у „Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека Србије“, *Заједница библиотешка* Год. 8, бр. 1 (1980): 21; Председништво Заједнице матичних библиотека Србије је 1980. формирало више радних група, међу којима и Радну групу за утврђивање сарадње са издавачким организацијама („Програм рада Заједнице матичних библиотека Србије за 1980. годину“, *Заједница библиотешка* Год. 8, бр. 1 (1980): 58), потврђујући тако озбиљну заинтересованост за сарадњу са издавачима.

²⁵ Миленко Радовић, у „Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека Србије“, *Заједница библиотешка* Год. 8, бр. 1 (1980): 14.

²⁶ „Иако су постигнути резултати у овој акцији доста скромни у односу на очекиване ефекте, ипак је та акција обезбедила библиотекама 530.336 књига, а отворена су 55 библиотечка огранка“. (Владимир Јокановић, „Основне карактеристике стања народних библиотека у СР Србији ван територија САП у 1980. години, са освртом на планирани темпо развоја у периоду од 1981. до 1985. године: Излагање на саветовању у Ужицу одржаном 10. и 11. јуна 1982.“, *Заједница библиотешка* Год. 10, бр. 2 (1982): 20).

²⁷ Први број *Заједнице библиотешка* у 1980. години био је посвећен поментујој скупштини, а донео је и „Информацију о акцији откупа књига и унапређењу библиотечке делатности“. („Информација о акцији откупа књига и унапређењу библиотечке делатности“, *Заједница библиотешка* Год. 8, бр. 1 (1980): 71).

²⁸ Данас би се рекло јавних, општинских библиотека. У то време матичност су имале општинске, и још увек нису постојале „регионалне“, библиотеке које би биле матичне за цео округ, односно за више општина. Значајно је напоменути да је, тих година, постојало 888 огранака, 100 покретних библиотека и 9 библиобуса (најбољи је имала библиотека у Пироту, „који је постао библиотечарска легенда“ – Милорад Најдановић, у „Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека Србије“, *Заједница библиотешка* Год. 8, бр. 1 (1980): 8) – Владимир Јокановић, Нав. текст: 15; ипак, према показатељима „народне библиотеке Србије налазе се на горњем делу лествице развијености“, Милорад Најдановић, у „Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека Србије“, *Заједница библиотешка* Год. 8, бр. 1 (1980): 7; податке о мрежи библиотека у Београду пружа нпр. текст Симеона Т. Бабића, „Заједничке основе остваривања матичних функција у региону народних библиотека Београда“, *Библиотечар* год. 34, бр. 1-3 (1982): 23-30. У тексту се може наћи и податак да се на територији Београда по становнику издваја 54,12 динара за рад библиотека, а 8,07 за куповину књига.

нису испуњавале стандард од 2 књиге по становнику, а „знатан број насељених места“ није имао никакву библиотеку („иако је законским прописима предвиђено да свака основна и средња школа треба да има сопствену библиотеку са одговарајућим фондом књига“).²⁹ Слична ситуација је била и са радним организацијама. Истовремено, издавачи су на лагеру имали велики број вредних и актуелних књига у вредности од 700 милиона динара „које је уложила друштвена заједница“. Библиотеке су имале средстава да годишње откупе само 4-5% укупне издавачке продукције у Србији (без социјалистичких аутономних покрајина – Војводине и Косова и Метохије), што је десет пута мање него у развијеним земљама, које тако обезбеђују „стабилност издавачке продукције“ и доступност књиге читаоцима „под повољним условима“.³⁰

„У циљу спровођења акције, на проширеној седници ИК Председништва ЦК СКС³¹ заједно са представницима Извршног већа Скупштине СР Србије, ССРН Србије³², пословних банака, издавача и библиотека, у априлу 1977. договорено је да се за откуп књига за народне, школске и библиотеке радних организација обезбеди 300.000.000 динара кредита који би се користио под повољним условима...“³³

Наредне године покренуте су договорене процедуре и одштампан је Каталог („путем кога ће се књиге са залиха понудити библиотекама“), али су се појавиле „тешкоће у обезбеђивању кредита“. Беобанка, „као носилац средстава за кредитирање акције“ је „решила приспеле захтеве у износу од 2,2 милиона динара“. Навела је да банке имају проблема да испуне свој део договора због рестриктивних мера у кредитној политици и тешкоћа да одрже ликвидност. Изразиле су спремност да испуне свој део договора, али под условом „да и Република са 1/3 укупно предвиђених средстава извршава своје обавезе преузете приликом договорања о покретању акције“³⁴. И она је од средине 1979. обустављена. У плану мера за њено оживљавање тражено је да сви испуне свој део договора,

како би на крају средњорочног плана (1981-1985) учешће библиотека у откупу издавачке продукције достигло 20%.³⁵

Структура фондова и корисника

Иако библиотеке „углавном бележе пораст књижних фондова“, њихова структура је „у знатној мери једнострана: увелико преовлађује белетристика над стручном и научном литературом, што несумњиво утиче на структуру читалаца“, констатовано је тих година.³⁶

У ствари, структура је, мање-више, ако се посматра републички просек, одговарала стандардима: 50% белетристике, 22% стручне и научно-популарне литературе и 28% књиге за децу. Обухват становништва је био приближан данашњем – 10%, али структура корисника није била задовољавајућа – чак 76% чланова библиотеке чинили су ђаци и студенти (деца до 14 година 41%, ученици средњих школа 27% и студенти 8%), а у фондовима су преовлађивале књиге из обавезне лектире. Народне библиотеке су на годишњем нивоу приновиле 400.000 књига 1980. године (колико је износио нпр. укупан фонд Библиотеке града Београда без огранака³⁷), имале су преко 553.000 корисника (од тога 200.000 у БГБ са огранцима) који су позајмили те године око 11 милиона књига (што је обрт од 18,4 књиге годишње); од тога 4 милиона на територији Београда.³⁸ У њима је радило око 1.100 радника (мање од половине са положеним стручним испитом – 407), од којих је 56% имало само средњу стручну спрему, а 10% нижу. Један доктор наука и 6 магистара чинили су најобразованији кадар у библиотечкој струци.³⁹

²⁹ Исто: 75.

³⁰ Милорад Најдановић, у „Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека Србије“, *Заједница библиотека* Год. 8, бр. 1 (1980): 8.; Видети и Владимир Јокановић, „Основне карактеристике стања народних библиотека у СР Србији ван територија САП у 1980. години, са освртом на планирани темпо развоја у периоду од 1981. до 1985. године: Излагање на саветовању у Ужицу одржаном 10. и 11. јуна 1982.“, *Заједница библиотека* Год. 10, бр. 2 (1982): 17-19 и Владимир Јокановић, „Саветовање библиотекара Србије“, *Библиотечар* 1-3 (1985): 215-220.

³¹ Симеон Бабић, Нав. текст: 23.

³² Исто: 24.

³³ Др Милорад Најдановић, заменик управника НБС, те године одлази у пензију, а др Вера Радосављевић из НБС (руководилац одељења заштите) јуна 1982; докторат је 1981. одбранила Десанка Стаматовић, а наредне Владимир Јокановић и Љиљана Којић-Богдановић. Треба напоменути да је један број запослених завршио средњу библиотечарску школу и стекао веома солидна знања из ове области. (примедба аутора)

²⁹ „Информација о акцији откупа књига и унапређењу библиотечке делатности“, *Заједница библиотека* Год. 8, бр. 1 (1980): 71

³⁰ Исто.

³¹ Извршни комитет Председништва Централног комитета Савеза комуниста Србије

³² Социјалистички савез радног народа Србије

³³ „Информација о акцији откупа књига и унапређењу библиотечке делатности“: 72

³⁴ Исто: 73.

Универзална чланска карџа

Пету Скупштину Заједнице матичних библиотека Србије водио је Слободан Јовановић, управник библиотеке у Крушевцу, који је истакао потребу „заједничке и синхронизоване“ набавне политике у општинама, регионима и Републици, бољих односа са издавачима и утицају библиотека на програм издавачке делатности⁴⁰ и „специјално опремање књига за библиотеке“, као у многим развијеним државама.⁴¹ Занимљиво је да је изнео и захтев за „системом јединствених књижних фондова“ и „заједничког чланства који укључује и универзалну чланску карту“. То подразумева, сматра, „бесплатне библиотечке услуге, јер без тога не може да се оствари систем заједничког чланства“.⁴²

Први сусрет библиотекарa, стваралаца и издавача (1982)

„Први сусрет библиотекарa, стваралаца и издавача“ одржан је у Титовом Ужицу 1982. године. Саветовање посвећено друштвеном положају књиге и библиотекарства организовали су Заједница матичних библиотека Србије, Удружени издавачи Србије и Удружење књижевника Србије. Том приликом, Драган Драгојловић, представник УКС, приметио је да је друштвени положаја књиге тема „колико значајна толико и комплексна. Значајна по скупу фактора, карактеру и месту књиге у животу сваког друштва. Комплексна по њиховом броју, положају у односу на настајање књиге... на штампање тог дела и његов даљи живот као књиге.“ Истако је да њена суштина „није у форми већ у њеном основном бићу, у књижевном, научном или другом садржају...“⁴³

Издаваче је представљао Драгољуб Гаварић. По његовој оцени „без обзира на то колико је пута и на који начин речено да је књига у средишту друштвене пажње и развоја, она то фактички нити је

била, нити је сада, нити видимо у овом тренутку када ће и како бити“.⁴⁴ Он сматра да је проблем у томе „што је прекинут природни пут књиге од ствараоца до читалаца. И како су сви они који суделују у процесу стварања књиге у различитим положајима, долази до супротстављања интереса између библиотекарства и издаваштва, између издаваштва и стваралаштва и стваралаца, а да између библиотека и стваралаца скоро и да нема никаквих директних веза“. Истиче да „издавачка политика и ствараоци и стваралаштво најдиректније зависе од библиотека, чији је положај сведен на жалосне гране“.⁴⁵ Иако је говорио са становишта издавача, Гаварићеви предлози за развој библиотекарства и решавање заједничког проблема били су веома блиски ставовима библиотекара: „Библиотеке су ту од виталног интереса, јер нити сваки човек може купити сваку књигу, нити је то потребно... Колико су књиге доступне радницима и свим грађанима који немају библиотеке, који немају могућности да купе књиге, који не живе у центрима где се књига купује.“⁴⁶ Библиотекарству даје одлучујући значај и сматра да ће се у њему стање поправити када се начини коренита друштвена промена.

Проблему књиге и читања приступало се седамдесетих и осамдесетих година темељито и свеобухватно, рачунало се на сарадњу и заједничко деловање свих окупљених око идеје „заједнице књиге“, а нису заборављене ни књижаре. „У оквиру Месеца књиге покренута је активност која ће имати за циљ да размотри стање књижарске мреже у општини, да унапреди пословања постојећих књижара, као и формирање савета књижара, у коме би требало да се нађу представници библиотека, школа, грађана и књижара. Савет би требало да разматра питање набавке, излагања и пропагирања књиге, као и окупљање читалаца-купаца и афирмисање књижаре као културног центра. Уколико у општини не постоји никакав пункт за продају књиге, требало би

⁴⁰ У закључцима са пете Скупштине ће се поменути чак обезбеђење „већег утицаја читалаца на издавачку политику издавачких организација“ и повољнија цена књига намењених библиотекама – „Закључци“, у „Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека Србије“, *Заједница библиотека* Год. 8, бр. 1 (1980): 32.

⁴¹ Слободан Јовановић, у „Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека Србије“, *Заједница библиотека* Год. 8, бр. 1 (1980): 27.

⁴² Исто.

⁴³ Драган Драгојловић, „Друштвени положај књиге: Излагање на саветовању у Ужицу одржаном 10. и 11. јуна 1982“, *Заједница библиотека* Год. 10, бр. 2 (1982): 26.

⁴⁴ Драгољуб Гаварић, „Издаваштво је у директној зависности од библиотекарства: Излагање на саветовању у Ужицу одржаном 10. и 11. јуна 1982“, *Заједница библиотека* Год. 10, бр. 2 (1982): 22.

⁴⁵ Драгољуб Гаварић, Нав. текст: 23. Његово саопштење објављено је и у: Драгољуб Гаварић, „Издаваштво и библиотекарство“, *Библиотекар: иласило Савеза библиотечких радника Србије* год. 34, бр. 1-3 (јануар-децембар 1982): 14-17. О томе да је и поред многобројних друштвених акција на територији целе Југославије, „остао недоречен статус књиге и издавачке делатности“, говори и др Мартин Жндершић у делу *Књига и шржиште* – Martin Žnideršič, *Knjiga in trg* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982), а од интереса за тему овог рада су свакако и његови радови *Књига и издаваштво*, *Књига и читалаци* и др.

⁴⁶ Драгољуб Гаварић, Нав. текст: 24-25.

покренути иницијативу да се у току године отвори бар једна књижара. УКС, НБС, Савет библиотечких радника Србије, Завод за проучавање културног развитка Србије, групација издавача при Привредној комори СРС и Културно-просветна заједница Србије, у сарадњи са Регионалном културно-просветном Заједницом Краљево, почетком новембра организовали су саветовање о проблемима читања, на коме су узели учешћа представници библиотекарка, издавача, књижара, социолога, културолога, просветних радника и писаца”.⁴⁷

У време „првог сусрета библиотекарка, стваралаца и издавача“, осамдесетих година, постојало је само једно удружење књижевника и само једно удружење издавача и то као Групација организација издавачких делатности при Удружењу графичке индустрије, издавачке и новинско-издавачке делатности Привредне коморе Србије. Поред Заједнице матичних библиотека (са активним регионалним заједницама),⁴⁸ основана су и Заједница високошколских библиотека универзитета у Београду, Заједница специјалних библиотека Србије, Савез библиотечких радника, али су све ове асоцијације уско сарађивале и радиле на развоју библиотечног система Србије, „заједничког простора”.⁴⁹

Тих година се председник Заједнице матичних библиотека бирао из редова чланова Председништва на годину дана, да би тек у скорашње време управник НБС обављао ту дужност по функцији, а библиотекарске асоцијације су блиско сарађивале.

⁴⁷ Лиљана Симић, „Месец књиге 1982”, *Библиошкар* Година 34 број 1-3 (јануар-децембар 1982): 86.

Многи памте салоне „Народне књиге”, који су заиста били домови књиге, културни центри, „салони”, у старом значењу те речи, ексклузивна места за окупљање и разговоре о књизи. Занимљиво је да је први управник Салона „Народне књиге” (нове и ексклузивне књижаре смештене у згради Студентског дома, недалеко од Гимназије) у Бору, у то доба, био легендарни управник борске библиотеке, Томислав Тешовић, љубитељ и одличан познавалац књижевности, али и свих оних из круга „заједнице књиге”. Књижара је постојала још неколико година после његове смрти. По њеном затварању, Бор није имао књижару све до 2001. када су Весна и Драган Тешовић отворили књижару „Инорог”. Морали су да је затворе већ после 10 месеци (и поред великих напора и упорности да започну књижарски посао, нису успели да покрију све трошкове). Тако је пропао покушај да се у овом граду после две деценије поново отвори класична књижара (<http://www.blic.rs/Vesti/Srbija/31218/Na-mestu-knjizare-gajbe/print>) и до данас, није било сличних пословних авантура. Нажалост, ово није једини већи град у Србији без књижаре.

⁴⁸ Постојала је и Заједница матичних библиотека на федералном нивоу (као и Заједница националних библиотека Југославије), а до пете Скупштине заједнице матичних библиотека социјалистичких аутономних покрајина биле су део Заједнице библиотека Србије.

⁴⁹ Синтагма Миленка Радовића, у „Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека Србије”, *Заједница библиотека* Год. 8, бр. 1 (1980): 14-15.

Мало је тога остало од те сарадње и монолитности. Књижевници су се поделили на два републичка удружења, као и издавачи, који одавно више нису у оквиру ширег „графичког удружења” и Привредне коморе. То је, наравно, све њих ослабило и отежало договарање.

Четврт века после не баш успелог државног откупа књига „на кредит”, на иницијативу НБС дошло је до новог „републичког” откупа. Средства су првобитно обезбеђена делом из страних фондова, а затим из Националног инвестиционог плана. Касније су обезбеђивана из буџета Републике Србије, а откуп публикација Министарства културе и информисања намењен је јавним библиотекама, да би од 2014. године била укључена и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”. Остао је првобитни сценарио двостепеног одабира публикација (уз одређене модификације) и важна улога Комисије која врши тријажу књига које су издавачи пријавили на Конкурс.

Bibliodyssey: унапређење тржишта књига у Србији и Црној Гори

Библиотекарска мрежа Србије данас је неупоредиво развијенија него седамдесетих и осамдесетих година 20. века. Ипак, будући да су и саме библиотеке издавачи, да међу библиотекама има много писаца, да неке библиотеке (попут зрењанинске) имају своје књижаре, па чак и штампарије, осетљивост на проблеме издавача, стваралаца и књижара постала је константа. Једна од скоријих значајних акција (2003-2006), била је „Bibliodyssey”, настојање да се унапреди тржиште књига у Србији и Црној Гори.⁵⁰ Водили су је НБС и Фонд за књижне пројекте централне и источне Европе (Амстердам), а главни донатор пројекта је било Министарство иностраних послова Краљевине Холандије.

Полазећи од проблема дезинтегрисаног тржишта књиге, уништене инфраструктуре у овој области, недостатка поузданих информација у вези са њим и ограничене и слабе дистрибуције књига, желели су да повећају разноврсност и доступност квалитетних књига, увећају ово тржиште, реинтегришу га у регионалне и међународне књижне

⁵⁰ Народна библиотека Србије, „Bibliodyssey 2003-2006: Унапређење тржишта књиге Србије и Црне Горе”, https://www.nb.rs/about_us/project.php?id=402 (преузето 1. 8. 2015).

токове и „подигну“ укупан културни и економски потенцијал књижног сектора. Главне активности биле су развој књижно-информационог система, стварање дистрибутивног центра, опремање десет књижара у градовима у Србији и Црној Гори (ван Београда и Новог Сада), набавка нискотиражне штампарске опреме, обука (преношење знања и професионалних стандарда) и „прекограничне књиге“ (фонд за мобилност, библиотечки програм и копродукције).⁵¹ Какви год да су били мотиви аутора пројекта и ефекти акције, можда и краткотрајни и ограничени, у начелу је то био корак у добром правцу.

НБС је 2006. наручила истраживање тржишта књига у Србији (које је финансијски подржала фондација Next Page⁵²). Организовало га је, спровело и координирало предузеће МС Most (Knjiga-Info.com). Реч је о највећем и најсвеобухватнијем истраживању о књигама, књижарама, издавачима, библиотекама, куповини књига и читању, до сада спроведеном у Србији. Састојало се из пет одвојених и сразмерно независних делова: квантитативно истраживање тржишта купаца књига, квалитативно истраживање реализовано методом фокус групе, истраживање књижара, издавачких кућа и библиотека.⁵³

„Многе од резултата смо очекивали, неке смо предвидели, али су нас неке информације и прилично изненадиле. Важно је да сад имамо основу, или добар почетак, па ћемо, надамо се, ово истраживање са минималним изменама, спроводити у правилним временским размацима, тако да ћемо поред затеченог стања моћи да пратимо и трендове“, закључено је у Извештају.⁵⁴

⁵¹ Исто.

⁵² „Фондација Next Page, заснована на премиси да је слободни приступ знању и информацијама суштински у активном учешћу људи у стварању свог окружења, промовише разумевање међу различитим културама. Подстиче образовање и развој маргинализованих група, језика и земаља ради једнаког учешћа у глобалној размени идеја. Да би постигла свој циљ, развија културне програме и пројекте у области књиге, читања и превођења. (...) Делује у 3 основна подручја: у делу света који говори арапски (првенствено у Египту, Либану, Сирији, Палестини, Јордану и Мароку), у заједницама Рома у свету и у Источној Европи/Балкану. (...) Седиште јој је у Софији, Бугарска. Сарадњу остварује са међународним организацијама и локалним партнерима у 25 земаља.“ (Next Page Foundation, <http://www.npage.org/rubrique3.html> (preuzeto 20. 9. 2015)).

⁵³ МС Most – KnjigaInfo.com, „Истраживање тржишта књига у Србији: септембар–октобар 2006“, https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=3438 (preuzeto 1. 8. 2015).

⁵⁴ Исто.

Пре него што се представе најзначајнији резултати и закључци овог истраживања, требало би поменути да је од њега прошло готово десет година и да је од тада дошло до великих промена на тржишту књига. Многе издавачке куће више не постоје, као ни књижаре, електронски извори су доступнији ширем кругу корисника него у време истраживања, оглашавање издавача и библиотека и популарисање књига на друштвеним мрежама у овом тренутку је веома распрострањено, али аутори сматрају да су поједини закључци примењиви и на данашње време. Заправо, залажу се да се организује ново истраживање које би показало релевантне податке.

Што се куповине тиче, у периоду 2005–2006. године 55% испитаника није купило ниједну књигу. Они који то чине, купују у просеку 8,6 књига годишње и то најчешће у књижарама (47%), а по 15% на сајму или на киоску (и то у селима, Источној и Централној Србији – где нема књижара). Испитаници сматрају да би књижаре требало да буду стране, добро снабдевене, прегледне и организоване. Од продаваца очекују да буду информисани, „начитани“, љубазни, али и дискретни. Све омиљене књижаре које су наводили те године налазе се у Београду и карактеристично је да највећи број сада више не постоји, или су смањиле простор и осиромашиле. На питање где не би купили књигу, најчешћи одговори су били: на улици, на киоску, самопослузи (маркету), али ни на интернету (јер нема непосредног додира са публикацијом). Године 2006. куповина преко интернета је била много мање распрострањена него у данашње време, иако је много популарније и тада, али и сада, бесплатно читавање публикација (на легалним или нелегалним веб-страницама). Београдски Сајам књига је омиљено место за куповину, а мотиви су различити: велики број посетилаца, домаћи издавачи чије књиге се ређе налазе у књижарама, попусти, итд.

Куповала се највише белетристика (41%), стручне књиге (24%), публицистика и књиге за децу, и то у 96% случајева нове. Књиге домаћих аутора куповало је 54% испитаника, а на страним језицима (најчешће енглеском) 19%. Мање од 400 динара по књизи платило је 44% испитаника.

Када су жанрови у питању, укуси се разликују у зависности од узраста и пола испитаника, али најчешће се помињу авантуристичке, хорор, криминалистичке, историјске књиге, научна, епска фантастика, популарна психологија, публикације

потребне за школовање, путописи, књиге о уметности, класична књижевност, стручна литература, али и „књиге разбигриге“, романи са савременом тематиком, љубавни, кратке приче, итд. Уочљиво је и то да већина испитаника изјављује да не би купила књигу поезије. Атласе и школске речнике најчешће купују ученици, а енциклопедије се купују, иако многи испитаници сматрају да им је време прошло, јер информације налазе много брже и у већем обиму на интернету. Разлози за куповину књига су различити, али преовлађују уживање, опуштање, љубав према читању, навика, бег од реалности, образовање, уживање у процесу тражења, куповине и читања, посвећивање времена себи.

При куповини, 22% обраћа пажњу на издавача, 64% на повез (у највећем броју случајева тврд, посебно за драге књиге или оне за поклон), врсту папира (54%) и квалитет превода (иако није пресудан, веома је важан) (43%). Најчешће примедбе односе се управо на квалитет превода и испитаници сматрају да су преводиоци или недовољно плаћени, или се ангажују они који и не знају најбоље језик са којег преводе, док се уочава и недостатак лектуре и коректуре у књигама многих издавача, што такође одбија потенцијалне купце и читаоце. Књиге би се куповале много више када би биле јефтиније (54% испитаника), ако би била боља понуда (25%) и ако би испитаници имали више слободног времена (23%).

Највише купују особе до 30 година, до 40 тај број стагнира, а потом опада. Књиге се знатно више купују у Београду него у осталим деловима Србије. Процент испитаника који купују књиге расте са порастом образовања, као и оних са бољим материјалним положајем. Главни разлог за куповину књига је садржај (41%), за 15% испитаника је то посао и образовање, а 11% купује књиге на поклон. Велики број испитаника је 2006. године навео и да је незадовољан на који начин издавачи информишу о новим издањима. Као изворе за обавештавање о новим публикацијама испитаници су наводили пријатеље, рођаке, колеге са посла, медије, клубове читалаца (Clío, Лагуна, Плато, Соларис, Самиздат Б92, итд.), часописе, многи су се уздали у шетње до књижара и насумично листање и тражење, наводили су и веб страницу knjizara.com, а претпостављамо да би данас много више наводили добро осмишљене и ажуруране веб-сајтове издавача, комерцијалне, или странице на друштвеним мрежама.

Испитивање навика читања показало је да је 57% испитаника прочитало бар једну књигу у периоду од годину дана. Тридесет осам процената је почело да чита књиге које нису део лектуре на узрасту између петог и осмог разреда основне школе, док је 32% почело да их чита у средњој школи. Највише испитаника који нису прочитали ниједну књигу у периоду од годину дана престало је да чита у средњем добу и када су се запослили, 36% је престало да чита током школовања, а 8% никада није читало. Од оних који читају, 33% су чланови библиотеке и највише читају белетристику, па стручне књиге. Шездесет шест процената позајмљује књиге од других људи (пријатељи, рођаци, комшије, колеге са посла...). У 2006. години свега 8% читало је књиге преко интернета. Највише читају књиге најмлађи испитаници. Критеријуми за куповину књига су много строжији него за читање, па многи наводе да повремено прочитају књигу коју не би купили. Највећи број испитаника чита у слободно време, када нема обавеза на послу, факултету или у школи, у време годишњих одмора и распуста.

О библиотекама су највише говорили млади испитаници који су учлањени као пасионирани читачи и огорчени су на то што се књиге враћају са закашњењем без последица и казни, затим их ужасава однос према књизи која је у лошем стању, исписана и исцепана, а озбиљне примедбе су имали и на фондове у којима нема ничега осим лектуре. Утисак свих испитаника—чланова библиотека јесте да су књиге у јадном стању, да пропадају, да се распадају, а нових нема, као и то да нема довољно стручне литературе. Многи испитаници из ових разлога нису ни учлањени, а неки наводе и то да не воле да читају туђе и половне књиге, као ни то да чекају на неки наслов који их интересује.

Истраживање књижара показало је да је већина пристала на сарадњу и одговорила на постављена питања, али је одбила то да учини на она о броју продатих књига годишње и финансијском промету, сматрајући то пословном тајном. Ова делатност је готово потпуно у приватном власништву, а већина књижара припада издавачким кућама: 53% има до 3 запослена, а 28% 4 или 5. Што се простора тиче, око трећине има до 49m², а још трећина између 50-99m². Запослени већином (83,1%) имају средњошколско образовање.

О новим насловима књижари се обавештавају преко каталога издавача (73,5%), медија (44,44%)

и интернета (41%). На сајмовима се информисе само 26,4% књижара, „што говори да наши сајмови не обављају једну од основних функција, а то је спајање произвођача и трговаца“.⁵⁵ Издавачи не представљају своја издања у књижарама јер је само 5,1% изјавило да је на овај начин сазнало о новим издањима. Купци имају највећег утицаја на набавку књига (63,2%), 47% књижара врши набавку према сопственој процени, док топ-листе у медијима имају веома мали утицај. Став да опрема нема утицаја на набавку књига подржава 64,1% књижара, а цена књига се показала као мање битна.

Чак 67,5% књижара није специјализовано за неку област. Понуда у њима је сиромашна у односу на текући продукцију (42,7% има до 2.000 наслова у продаји, а 63,4% књижара до 5.000). „Ако се узме у обзир да се у Србији годишње произведе око 6000 нових наслова (који су намењени продаји) и ако је продајни рок књиге око четири године онда се може закључити да се у две трећине наших књижара налази у најбољем случају 20% од свих наслова које издавачи имају у магацинима.“⁵⁶ Књиге мање од 50 издавача поседује 60,7% књижара, што се може објаснити тиме што велики број припада издавачким кућама, чији је интерес продаја сопствених издања. Свега 35% књижара продаје само књиге, а већи део прихода остварују другим делатностима попут штампарства, издаваштва или угоститељства.

Године 2006, када је обављено ово истраживање, само 45,3% књижара користило је интернет у пословању, 32,5% поседовало је имејл адресу, 38,5% програм прилагођен пословању, иако је већина имала рачунар. Преовлађујући начин продаје јесте комисиони. Већина од чак 91% потврдно је одговорила да је нашем тржишту потребан систем јединствене цене књиге. На њиховој листи најпрофесионалнијих издавача нашле су се 34 издавачке куће, а предњаче Лагуна, Креативни центар, Геопоетика, итд.

Истраживање издавача реализовано је на узорку од 104 највеће издавачке куће у Србији. У приватном власништву је чак 83,7%, а 77,9% се налази у Београду (у Војводини 14,4%, Западној Србији 2,9%, Централној и Источној по 1,9%, док је у Јужној Србији свега 1%). Само 36,5% има више од 10 запослених са високим квалификацијама (36,6% запослених има вишу или високу школу). У години када је реализовано истраживање, обим производње књига се повећавао – 51,9% издавача изјавило је да има повећан број наслова у претходне три године, док остали имају уједначену продукцију. Готово половина штампа у тиражу од 500 до 1.000 примерака. Већина издавачких кућа специјализована је за неку област и то: хуманистичке науке, белетристику, дечју књижевност, стручну литературу, уџбенике, рачунарску литературу, медицину, филозофију, права, уметност, итд., 42,3% издавача бави се само тиме, остали најчешће књижаством и штампом. Своја издања продају подједнако у својим или другим књижарама и купцима на сајмовима, на којима њих 79,8% даје попусте (73,5% веће од 20%). Библиотекама продају књиге 70,1%.

Истраживање библиотека обављено је на узорку од 124 јавне библиотеке у Србији. Резултати су показали да већина од 58,1% има мање од 10 запослених, али је проценат високообразованих чак 40,9%. Фонд до 50.000 монографских публикација има 60,8%, 51,6% има до 1.000 чланова, али је 2005. и 2006. године био тренд повећања тог броја. Половина библиотека налази се у простору до 300m². Показало се да 72,6% библиотекара није задовољно простором у којем је смештена библиотека. Својим положајем у локалној заједници задовољно је 35,5%, 29% сматра да би могао да буде бољи, док 35,5% библиотекара уопште није задовољно. Што се аутоматизације пословања тиче, 2006. године 89,5% библиотека поседовало је рачунаре, 54% своју имејл адресу, а рачунарски програм за пословање 60,5%.

У периоду од годину дана (2005-2006) 58,9% библиотека набавило је до 2.000 књига, а 55,6% испитаника тврдило је да се у периоду од три године број књига повећао. Најчешће су се куповале од издавача (87,1%) или су стизале као поклон (96%). Од дистрибутера и књижара набављало је само 14,5%, односно 13,7%. (На овом месту би се требало подсетити да су ови подаци прикупљени пре доношења „Закона о јавним набавкама“ који

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Исто.; Према подацима из *Статистичког годишњака Републичког завода за статистику 2009.* је у Србији објављено 10.530 наслова књига и брошура (што је мање за 10% у односу на претходну годину) (Републички Завод за статистику, *Статистички годишњак Републике Србије* (Београд: Републички Завод за статистику, 2011), 343, 365). Подаци за 2013. годину показују да је у Републици Србији у 2013. години одштампано 11.430 књига и брошура (што је за 5,40% више него у 2012. години). (Републички Завод за статистику, *Статистички годишњак Републике Србије* (Београд: Републички Завод за статистику, 2015), 343, 365).

је то променио). Највећи утицај на набавку имају корисници (84,7%), а главни извори информација су каталози издавача (92,7%), медији (76,6%) и интернет (49,2%), док се много мање информација добија од представника издавачких кућа (26,6%) или на сајмовима књига (2,4%). Приликом куповине књига 77,4% испитаника изјаснило се да је опрема важна у избору, а 54,8% библиотекарa није била задовољна квалитетом штампе нових књига. Они такође сматрају да не добијају довољно нових публикација, иако се показало да се у периоду од 2003. до 2006. године набавка повећала у 55,6% библиотека, у 37,1% је иста, док се смањила у 7,3%. У 71% библиотека сматрају да набавка задовољава потребе корисника.

Већина од 58,1% јавних библиотека, поред своје основне делатности бави се и: издаваштвом (86,1%), књижевством (9,7%) и осталим делатностима у које су сврстани: галерија, позориште, музеј, разне манифестације, штампарска делатност, итд. (13,9%). Библиотеке издавачи објавиле су до 10 наслова (48,4%), од 11 до 30 25,8%, а преко 30 наслова 14,5%.

Следећих десет година издаваштва у Србији

Исте године када је обављено ово истраживање, а двадесет четири године после „првог сусрета“ (1982), у Народној библиотеци Србије одржан је форум на тему „Следећих 10 година издаваштва у Србији“. У разговору су учествовали представници Министарства културе, Министарства финансија, издавачи, књижевници, дистрибутери, библиотекарци и други. Сусрет је иницирала Народна библиотека Србије. Требало је, поред осталог, подржати оснивање националног Центра за књигу. О резултатима састанка и реакцији државе можемо се обавестити, рецимо, у тексту објављеном наредног дана у дневном листу *Данас*, „Мрачан сценарио већ остварен, уз подршку државе“.⁵⁷ Министарство финансија је одбило пројекат оснивања Националног центра за књигу којим је Министарство културе конкурисало код Акционог инвестиционог фонда, са образложењем да то није пројекат који може одмах да се реализује. „Овом одлуком коначно је стављена

тачка на сва прошлогодишња обећања премијера и надлежних министара да ће 2006. бити проглашена годином књиге, уз пакет мера за унапређење тржишта које би коначно резултирало оснивањем Центра за књигу“⁵⁸. НЦД је тада виђен као институција која би подржавала домаће писце, издаваче, преводиоце, штампаре, књижевнике и библиотеке и која би помогла да се уреди односи на тржишту књига.

„Мрачни сценарио“ учесници скупа идентификовали су у недовољној издавачкој продукцији, а неискоришћеност тржишта у недостатку сарадње међу актерима и неуређености њихових односа, као и у недостатку образованог кадра. „Саговорници су указали и на расцепкане надлежности и одговорности на више међусобно неповезаних државних институција, непоштовање добрих обичаја и правила игре међу најпрофитабилнијим издавачима и недостатак јасно одређене стратегије развоја и културне политике.“⁵⁹ Такође, неодговорност издавача и државе омогућила је појаву неложалне конкуренције у виду аквизитера одређених издавачких кућа који продају књиге „на црно“ и на киосцима. Држава, притом, подржава издаваче који крше законе при откупу књига и не извршавају своје обавезе.

Издавачи су се сложили да „сами актери на тржишту књиге“ треба да „форсирају сарадњу са онима који поштују законе, правила и добре односе“, као и да снагом те сарадње покушају да изврше притисак на надлежне. Десет година после овог скупа само се потврђује да „нижеразредна политика и економија“ Србије одређује судбину културе, али и образовања и науке.

Откуп публикација 2015. као повод за сукоб библиотека и издавача

На овом месту неће бити поновљена дефиниција библиотека, јер иако се између себе разликују по типу, величини, оснивачу, финансијском потенцијалу и сл., њихово место у друштву је прилично јасно одређено домаћим законским и подзаконским актима, међународним документима, традицијом и вековном праксом. Библиотеке су, као и издавачи, временом трпеле различите утицаје и мењале се у складу са захтевима које им је окружење

⁵⁷ М. Јовановић, „Мрачан сценарио већ остварен, уз подршку државе“, *Данас*, 8. 7. 2006, https://www.nb.rs/about_us/press_release.php?id=11163 (преузето 24. 8. 2015).

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Исто.

наметало, али то није пореметило њихову мисију и положај у заједници.

Са издавачима је ипак мало другачије. Може се говорити о „професионалним издавачима“, привредним субјектима којима је то „претежна делатност“ или о свима онима који „нешто“ објављују, међу којима су и библиотеке, универзитети, институти, организације цивилног друштва итд., а не треба сметнути с ума ни ауторска издања. Библиотеке прикупљају сву ову грађу, тако да су им сви ови „издавачи“ драгоцени. Оне се, као што је већ речено, јављају и у улози издавача, док издавачи, углавном, не оснивају библиотеке.

Ако се апстрахују њихови различити ентитети и природа, законске одредбе, традиција, пракса и др. можда је основна разлика која их битно одређује – њихов оснивач. Мало је приватних библиотека и оне нису комерцијалне. Библиотеке, по правилу, оснива друштвена заједница која преузима терет финансирања на себе док је са издавачима управо обрнуто. Мало је „државних“ издавача који не морају да брину о финансијама, зато што иза себе имају моћног оснивача и привилегован положај у односу на друге. Већина њих, без обзира на своју издавачку концепцију, послује на тржишту и зависи од продаје својих издања. Постојеће неспоразуме између библиотека и издавача ваљало би тражити управо у овој чињеници, иако су, заправо, нераскидиво повезани и у великој мери зависе једни од других.

Постоји група издавача⁶⁰ која има озбиљне замерке на набавну политику библиотека, а повод да изрази своје незадовољство су резултати откупа публикација Министарства културе и информисања Републике Србије. Реч је о угледним и вредним издавачима чије мишљење се, свакако, цени, и са којима се, сигурно, слаже и велики број мањих издавача који имају сличну издавачку концепцију. Она би условно могла да се назове „ауторском“ и они су оријентисани на објављивање вредних издања домаћих аутора и преводе значајних иностраних аутора у различитим областима.

Сваку од ових издавачких кућа умногоме поистовећујемо са њеним власником, оснивачем или главним уредником⁶¹. Сви они су утиснули свој лични печат у профил ових кућа и вероватно је да би имали исти концепт чак и да имају много већи капитал којим би могли да откупљују издавачка права за највеће светске „хитове“. Без њих и њима сличних ова култура била би неизмерно сиромашнија. Зато се њихова реч мора уважавати и требало би им на сваки начин олакшати пословање на општу добробит. Истовремено се мора водити рачуна о реалном окружењу, културном нивоу, о читаоцима и позицији (јавних) библиотека.

Угледни издавачи замерају библиотекарима да купују комерцијална и естетски безвредна издања, а занемарују уметнички вредна и стручна дела. Библиотеке заиста купују и „комерцијална издања“, али свакако не занемарују вредна дела. Не може се рећи да се у набавној политици библиотека нешто битно изменило последњих година. Само је друштво у целини сиромашније и библиотеке имају све мање новца за набавку нових књига. Не би издавачи истицали ово питање у овако повишеном тону и замерали библиотекарима, на начин који се граничи са увредама, да су уз издања која се сматрају мање научно, уметнички и естетски вредним купљене и њихове, без сумње, вредне публикације, односно више примерака одређених наслова.⁶²

Претходно разматрање доводи до још једне поделе издавача на, условно речено, „комерцијалне“ и оне који објављују уметнички и научно вредну литературу. Наравно, и једни и други опстају на тржишту, али имају различиту издавачку политику и моделе пословања. Постоје издања која се лакше и брже продају и објављују у већем тиражу и она која се не продају ни брзо ни лако, захтевају посебне маркетиншке технике продаје, уложена средства се спорије враћају, а профит теже остварује. Издања и издавачка политика легитимишу издавача у јавности и свако, на самом почетку, бира своју судбину у складу са њом – да ли ће објављивати „лаку литературу“ и зарађивати више новца или ће

⁶⁰ Удружење професионалних издавача Србије – УПИС. У време када је овај текст већ био написан, у Панчеву је одржан састанак библиотекара и издавача окупљених у УПИС-у (на њихову иницијативу) посвећен набавној политици библиотека и спровођењу Откупа публикација за библиотеке Министарства културе и информисања Републике Србије (видети рубрику „Тема“ у овом броју *Читалишта*). У једном тренутку је изгледало да је барем део неспоразума и несугласица откљонени, али свакако да су јавно изречени ставови ових издавача остали забележени у медијима.

⁶¹ У том смислу њихову концепцију карактеришемо као „ауторску“.

⁶² Званични подаци о овогодишњем откупу објављени су на сајту НБС-а: Народна библиотека Србије, „Откуп књига 2015.: Извештаји“, <https://www.nb.rs/pages/article.php?id=27651> (преузето 20. 8. 2015). Упоредна анализа ових извештаја, укрштена са подацима о броју издања издавача, могла би да пружи значајне информације. Занимљиво је да је књига коју су библиотеке одабрале у највећем броју примерака (412) издање Архипелага (истакнутог члана УПИС-а), *Рани јаги: за гецу и осетљиве* Данила Киша.

следити одређена естетска мерила и на специфичан начин профилисати свој издавачки концепт, попут Издавачке књижарнице Зорана Стојановића из Сремских Карловаца/Новог Сада, Clia, Геопое- тике, Архипелага, Књижевне општине Вршца итд. Оваква почетна позиција одређује укупан начин пословања куће. Први ће морати да рачунају само на свој капитал, имаће агресивну рекламу и насто- јаће, на сваки начин, да што пре поврате уложе- на средства и остваре профит. Овим издавачима су библиотеке важни клијенти, али им је можда значајнија шира читалачка популација, чијем ће укусу настојати да „подићу“. Они не расправљају о укусима већ продају књиге. Други ће морати да се задовоље мањим тиражима (што утиче на вишу цену књиге) и алтернативним путевима промоци- је и оглашавања својих дела. Али ће моћи да ра- чунају на различите домаће и иностране фондове који суфинансирају прва издања неког дела или преводе.⁶³ То би требало да им олакша пословање, да овим издавачима, на неки начин, пружи једнаке почетне позиције, да компензује повећане издатке које имају због малих тиража и амортизује продужено време продаје њихових издања. Они, на овај начин, „покрију“ део трошкова бројних издања и без ове помоћи, вероватно, не би могли да опста- ну. Наравно, она не покрива све трошкове посло- вања. Потребно је да њихова „роба“ нађе пут до купца. Зато им је важно да допру до стручне јавно- сти и „култивисаних“ читалаца, као и то колико ће библиотеке издвојити новца за куповину њихових књига. И то је сасвим легитимно, али се поставља питање да ли су увредљиве квалификације, јавна уцена, позив на линч библиотекара који брину о набавци књига, прави пут.

Могу да говоре о неукусу широке читалачке пу- блике, али не могу ни на који начин да утичу на то шта ће грађани куповати за свој новац. Како се

средства за библиотеке издвајају већим делом из буџета, то им пружа могућност да критикују по- словање и њихову набавну политику. А та критика, колико год се позивала на више интересе, не мо- же бити „безинтересна“⁶⁴. Издавачи полазе од сво- јих интереса и виђења места и улоге библиотека и сматрају да би оне требало да купују само вредна дела. Није то усамљено мишљење и начелно би мо- гли да се сложимо с њим, али је питање набавне политике библиотека ипак мало комплексније.

Само разматрање питања „вредности“ и „ле- поте“ би на теоретском нивоу заузело много про- стора, као и питање жанрова и постмодерног дискурса. Може се говорити о вредновању стрипа (који се сада сматра седмом уметношћу) и крими литературе кроз историју. Морел и Ладлам су до- стигли врхунац у свом жанру, као и одређени ауто- ри романа који спадају у епску фантастику и сл. Можемо се слагати или не слагати са гледиштима различитих теоретичара, али све то није тако јед- ноставно, а и озглашена категорија „укуса“ по- вратила је своје теоријско достојанство. Легитим- но је да корисници библиотека имају свој „укус“ и своје мишљење, као и право да утичу на набавну политику библиотека, које постоје због њих (а не обрнуто). Део прихода библиотеке у Србији оства- рују од чланарине, па њихови читаоци утолико пре имају право да захтевају да одговоре на њихове потребе и захтеве. Они, једноставно, очекују да пронађу књигу која их занима у својој библиотеци.

Држава је, сигурно, имала много више циљеве и интересе приликом оснивања ових установа. Брига о писмености нације и подизању културног нивоа грађана је важан задатак библиотека, али су снаге и домети ипак ограничени. Велики број фактора

⁶³ Суфинансирање издања, вероватно није, или не би требало да бу- де, једини механизам државне/друштвене помоћи издавачима. Они, свакако, сматрају да и откупи књига спадају у ту категорију. Али не треба сметнути с ума да је ово откуп књига „за библиотеке“, не за издаваче. И на ту чињеницу је указао још 2003, приликом првог от- купа, управник НБС: „Циљ новог модела: Да откуп не буде намењен издавачима него библиотекама. Дакле, по формули: *не ошћуј од из- давача* (у смислу: за издаваче) него откуп за *библиотеке и читаоце*“. (Сретен Угричић, „Предлог унапређеног модела откупа књига: Не- ка запажања о постојећем моделу државног откупа књига“, <https://www.nb.rs/pages/article.php?id=14078> (преузето 1. 8. 2015)), као и представници Министарства културе протеклих година (Јован Деспото- вић): „да подсетим, ми купујемо књиге за библиотеке. Издавачи су нам у другом плану.“ (Sonja Ćirić, „Откуп књига: Издавачи на рija- ci“, *Vreme* br. 606 (15. avgust 2002), <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=320117> (preuzeto 1. 8. 2015)).

⁶⁴ Свесно или несвесно, из само комерцијалних разлога, издавачи (и то не само „комерцијални“) објављују своја издања веома често на латиници, а не на ћирилици – званичном писму ове земље. То може да им се замери, имајући у виду више интересе, али они имају еко- номску логику и, очито, рачунају на читаоце који не знају ћирилицу (што је сасвим легитимно). Дакле, они имају у виду своје „корисни- ке“ и своје интересе, као и библиотекарски, као и сви остали. Издавачи, у складу са својом политиком, за свој новац објављују шта желе и на начин који они одаберу. На тржишту је да вреднује њихову „робу“, а држава би требало да установи потребне корективне механизме. Ако се већ говори о правим вредностима, требало би истаћи чиње- ницу да готово да нема издавача који објављују поезију. Нема је у њиховим издавачким плановима. Значајни издавачи поезије дома- њих песника су, поред КОВ-а, управо библиотеке – „Стефан Прво- венчани“ у Краљеву и Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“ у Зрењанину (едиције Савремена поезија, Књижевност за децу и омладину, часопис *Улазница*). Трбало би поменути и огроман број непрофитних издања која се никада не би појавила у плану „профе- сионалних издавача“. На месту је онда поставити питање ко заиста не води бригу о највишим вредностима и естетци.

утиче на формирање личности, а библиотеке, нажалост, не спадају међу оне најбитније. Оне могу само да помогну, да омогуће одређене услуге и подрже целоживотно учење. Ако би поштено приступили проблему, издавачи би могли да критикују државну политику у области културе, образовања и науке, економију, пореске стопе и порески систем, крах привреде и државе, „тањење“ средњег друштвеног staleжа, транзицију, урушавање свих вредности и система, међу којима су образовање и култура. Али то је одвећ апстрактно и беспредметно. Најефикасније је извршити притисак на библиотеке да занемаре интересе других, међу којима су и њихови корисници, и беспоговорно прихвате ставове „некомерцијалних“ издавача.⁶⁵

Библиотекари немају ништа против Захтева УПИС-а упућеног Министарству културе и информисања и НБС да „транспарентније поставе критеријуме откупа“. На захтев да оне „анализирају набавку књига у јавним библиотекама у Србији“ можемо само да подсетимо да у НБС постоји Одељење за истраживање и развој библиотечког система – Матично одељење, које континуирано прати различите аспекте пословања библиотека и редовно објављује извештаје и анализе.

У ствари, и сами библиотекари би требало да размисле о томе да поставе своје захтеве Министарству и да затраже радикалну промену система откупа. Овај садашњи функционише већ десетак година, показује значајне слабости и стално генерише несугласице и јавне скандале. Решење би могло да буде иновирање или чак укидање двостепености избора и републичке комисије за откуп и примена покрајинског модела.⁶⁶

Како је позиција управника НБС поново дата писцу (који је и присуствовао Скупштини УПИС-а)⁶⁷, а не библиотекар, то вероватно заинтересованим издавачима даје добру позицију за моделовање културне политике у складу са њиховим интересима. Позивање „других институција, удружења и појединаца у јавном животу“, на крају

текста „Ко је откупљен“, можемо да разумемо као стварање једног широког фронта у започетом „специјалном рату“ против „неуких“ и „несавесних“ библиотекара.⁶⁸

Није тешко приметити да издавачи, критикујући библиотеке, критикују последице, а не узроке. Нису библиотеке те које пропагирају „нisku“ књижевност и тривијалну литературу, напротив. Али су оне принуђене да балансирају између захтева за истинским вредностима, доступности литературе и информација и захтева корисника⁶⁹ – између пројекција, фикције и реалности.

Прва замерка издавача, изнета у јавности, односила се, у ствари, на услове откупа, рад републичке Комисије и њену листу изабраних публикација (наслов текста јасно означава кога именују као главног кривца).⁷⁰ Библиотекари би се сложили са њиховим примедбама да је требало уврстити и поменуте наслове Академске књиге и других издавача. Али су им блиски и аргументи председника Комисије, Милана Влајчића, који каже да су се чланови овог тела руководили принципом демократичности, да су сматрали да треба задовољити

⁶⁸ „Избором наслова који произлазе из духа ријалити емисија на телевизијама библиотеке су показале шта њихове читаоце занима, али нису оправдале сврху постојања већ крах савести, идејно и професионално банкротство“, каже председник Удружења професионалних издавача Србије, Зоран Хамовић. (Sonja Šulović, „Izdavači ljuti na Ministarstvo: U biblioteke idu Kežman, Mateus, Suzana Mančić...“, *Blic online*, 29. 06. 2015, <http://www.blic.rs/Kultura/Vesti/570973/IZDAVACI-LJUTI-NA-MINISTARSTVO-U-biblioteke-idu-Kezman-Mateus-Suzana-Mancic> (preuzeto 1. 8. 2015)); Нешто слично, пре неколико година, изјавио је и новосадски издавач Зоран Стојановић. („Неписмени библиотекари и мафијашка држава“, НИИ, 25. јун 2009. године, http://www.citaliste.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1076&Itemid=148 (preuzeto 1. 8. 2015)).

⁶⁹ Много би простора заузело ређање најзначајнијих манифестација библиотека у Краљеву, Зрењанину, Деспотовцу, Чачку, или програма Библиотеке града Београда, рецимо. На њима учествују угледни ствараоци и промовишу се вредна дела. Само панчевачка библиотека има две градске манифестације посвећене књизи и читању, „Мајске дане књиге“ и „Једну књигу, један град“, програм такмичења у рецитовању на страним језицима за средњошколце, „Стиховизију“ и велики број књижевних и уметничких програма током године. У време „Мајских дана“ организује Сајам књига на отвореном, у центру града, већ петнаест година. У почетку су на Сајму својим издањима били присутни најугледнији издавачи, да би с годинама отказивали своје учешће и довели готово до гашења ову манифестацију. Разлог је, наравно, економске природе и пред овим аргументима бледе сва начелна брига о вредности и естетици. Њихово место су заузеле њихове колеге које, вероватно, нуде мање квалитетну литературу. Да ли библиотека у Панчеву има право да се љути на издаваче и да их критикује што неће да учествују на Сајму, знајући да ће за тих недеља дана имати одређене трошкове, а да ће мало зарадити? Да ли вреди да се указује на то да се на њему неће наћи њихова естетски вредна издања и да се позива на општи интерес? Библиотекари имају пуно разумевање за проблеме који прате њихово пословање и то разумевање би требало да буде узајамно.

⁷⁰ Sonja Šulović, „Izdavači ljuti na Ministarstvo: U biblioteke idu Kežman, Mateus, Suzana Mančić...“.

⁶⁵ Они свој интерес поистовећују са „јавним интересом и смисленим испуњавањем друштвена обавеза библиотека“. (Зоран Хамовић, „Ко је откупљен“, *Полишика*, Култура-уметност-наука, 18. 07. 2015, http://clio.rs/Ko-je-otkupljen_Vest_9311 (preuzeto 1. 8. 2015)).

⁶⁶ Секретаријат за културу и информисање АПВ, према утврђеним критеријумима, на конкурс библиотекама одобри одређена средства којима оне самостално располажу.

⁶⁷ Zoran Hamović, „Gerilski period UPIS-a, slede izazovi“, 12. 03. 2015, http://www.tvmost.info/vesti/hamovicgerilski_period_upis_a_slede_izazovi/16165 (preuzeto 1. 8. 2015).

различита интересовања и укусе и тежили томе да покрију различите жанрове.⁷¹ Једино није сасвим јасно о каквим се „компромисима“ ради. Издавачи су понудили 3.528 наслова. Зашто је изабрано само 2.140? Зашто, на крају, не проследити библиотекарима списак са свих 3.528 наслова? Вероватно зато што би онда та комисија изгубила смисао свог постојања. А њена улога је, према издавачима, да брине о културним вредностима и спроводи културну политику државе Србије. Иако сматрају да систем откупа није добар и критикују рад Комисије, они не доводе у питање њено постојање.

Библиотекари, такође, имају замерке на систем откупа, на избор књига, процедуру, више него непримерене рокове да доставе своје листе... па и на „двостепеност“ приликом избора. Многи сматрају да је много једноставније да сами изаберу издања према својим потребама и да је најбоље да се примени покрајински модел. Он је сасвим узоран и не изазива скандале, попут овог начина откупа.⁷²

Слажемо се да је избор библиотекара донекле показао „шта њихове читаоце занима“, а о „сврси постојања“ библиотека дало би се дискутовати, као и о самој професији и идентитету библиотекара.⁷³ Када се говори о банкротству, пре би било речи о оном финансијском, не о „краху савести, идејном и професионалном банкротству“.⁷⁴

Требало би имати у виду да библиотеке постоје и раде у различитим срединама, да су формално одговорне оснивачима, а да служе грађанима. Послују у складу са законима, националним и међународним стандардима и смерницама. Рањиве су као и друге институције у култури и све слабости и недаће друштва и државе одражавају се на њих. На запошљавање и нешто што се звало „кадровска политика“ велики утицај имају оснивачи и, у крајњој инстанци, политичке партије и интересне групе. Селекција и избор нових библиотекара требало би да се обавља на други начин и свакако аутономно, а не на захтев утицајних појединаца и политичара.

⁷¹ Isto.

⁷² Покрајински секретаријат за културу и јавно информисање, „Конкурс за финансирање и суфинансирање набавке књига, других публикација и опреме за јавне општинске и градске библиотеке у АП Војводини у 2015. години“, http://www.kultura.vojvodina.gov.rs/Konkursi/konk_kult_15/Konkurs_otkup_oprema_2015.doc (преузето 1. 8. 2015).

⁷³ Видети Гордана Стокић Симончић и Жељко Вучковић, *Библиотеке и идентитет: пролегомена за историју модерне српске библиотекарства* (Панчево: Градска библиотека; Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета, 2012).

⁷⁴ Sonja Šulović, Nav. tekst.

И финансирање би требало да буде стабилно, као и улагање у објекте, опрему, куповину књига и стручно усавршавање. Требало би поштовати уредбе и стандарде које је сама држава донела.⁷⁵

Има примера да чак и велике, матичне библиотеке у градовима са не малом традицијом годинама не добију ни динара од оснивача за куповину књига, да се не поштује Уредба Владе Републике Србије о зарадама у култури итд. У ситуацији када не постоји конзистентна државна политика у култури и када се мање чита, а библиотеке имају мање чланова, тражити од њих да дишу у разређеном ваздуху чисте естетике није реално. Уз уважавање захтева да оне набављају само вредна издања, сматрамо да би сви актери у процесу откупа публикација морали да буду свесни читавог комплекса проблема проблема у вези са набавном политиком библиотека.

Идеје и професија: идеологија, политика и библиотекарство

Библиотекари су се бавили идеолошким подтекстом, питањима односа идеологије, политике и своје струке. Овој теми био је посвећен Седми међународни сусрет слависта у Сарајеву 2011. године, а Народна библиотека Србије је организовала округли сто на тему „Шта је, данас, остало од идеологије“.⁷⁶

Свака пракса одвија се под утицајем једне идеологије која се може назвати „локалном“ или микроидеологијом, наглашава Јања Стјепановић, говорећи о (не)моћи интерпелације и државним идеолошким апаратима.⁷⁷ Овде би се могло поставити питање односа библиотекарства и „државних идеолошких апарата“: колико је оно одређено идеологијом, политиком и државним апаратом? Библиотекарство је делатност која се одвија у уставностама културе које су јавне, систем са средствима рада у државној својини и платама које се запосленима исплаћују са „државних јасли“. То баш и није аутономна и независна позиција.

⁷⁵ Отклањање ових слабости би било од користи и библиотекарима и издавачима и био би то „корак у добром правцу“.

⁷⁶ Narodna biblioteka Srbije i Treći program Radio Beograda, „Šta je, danas, ostalo od ideologije?“, http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=2878 (преузето 2. 3. 2011).

⁷⁷ Isto.

Библиотекари би много тога могли сами себи да замере (не мора то да ради нико са стране, посебно не са својих посебних интересних позиција које настоји да прикаже као опште), па и „чудновату незаинтересованост за теоријске аспекте своје професије“.⁷⁸ Ако имамо прилично јасно прокламовану идеологију и мисију и јасне путеве и моделе остваривања својих циљева, да ли их, и ако не, зашто их (у довољној мери) не остварујемо? Или смо у заблуди када мислимо да знамо шта је наш посао, или га, у многим сегментима, обављамо недовољно добро.

„Улога библиотека схвата се као нешто што је очигледно, непроблематично, свима јасно и прихватљиво“, каже филозоф и библиотекар Жељко Вучковић.⁷⁹ Али и на примеру републичког откупа и реакција на његове резултате може се уочити да постоје веома различита схватања улоге библиотека. Ако би се размотриле прокламована мисија и визија библиотека увидели би да је њихова суштина у пружању услуга корисницима. И то је сигурно некаква идеолошка матрица и можда, заиста, не постоји излаз из зачараног идеолошког круга. Како било, идеологија служења корисницима нам се чини потпуно прихватљивом. А ако апстрахована идеологија почива на премиси „служење корисницима“, какав је тај идеални корисник?

У начелу, под пружањем услуга корисницима подразумева се пружање услуга свим корисницима. А они се разликују по полу, годишту, образовној структури, менталном склопу, физичким (не) могућностима... Ти базични постулати, као што су усмереност на корисника и универзална доступност услуга грађанима, општеважећи су и ванвременски. Познати су различити мање или више драстични примери и праксе ограничавања и цензуре доступности библиотечке грађе кроз историју. Сви су чињени, како то већ иде, из најбољих намера и са позиција одређене идеологије. Требало је да заштите одређене вредности, створе новог човека и боље друштво.

⁷⁸ Овај цитат из *Увода у библиошкарство* Пирса Батлера, објављеног 1933. године, сведочи да проблем није скорашњи. (Pierce Butler, *An Introduction to Library Science* (Chicago: The University of Chicago Press, 1933))

⁷⁹ Жељко Вучковић, „Библиотекарство на размеђи милиенијума“, предговор, у *Библиотека као оiledало васељене*, Добрило Аранитовић (Београд: Службени гласник; Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натопшевић“, 2009), 9. У овом тексту аутор се бави судбином библиотеке и изазовима данашњице.

Библиотекарство није, попут уметности, „у стању да продре ‘иза’ и дестабилизује идеолошки претекст, већ само да индексира и показује своје окружење или генеративни контекст“ (Алтисер). На крају наша (примарна) улога и није преиспитивање идеолошких основа већ пре манипулација у пољу друштвене праксе које нам је дато.⁸⁰

Домаће законодавство и међународни документи на којима почива библиотечко-информациона делатност

Шта је „сврха постојања“ библиотека? Да не би утонули у метафизичке спекулације и нагађања, требало би размотрити како је дефинисана у „Закону о библиотечко-информационој делатности“.⁸¹

На самом почетку се истиче: „Установе које обављају библиотечко-информациону делатност (у даљем тексту: библиотеке) оснивају се ради обезбеђивања услова за остваривање права грађана на слободу изражавања и на стицање и коришћење знања“.

„Општи интерес у библиотечко-информационој делатности подразумева да грађани имају слободан приступ информацијама, знањима и идејама садржаним у библиотечко-информационој грађи и изворима, као и право на остваривање свих својих индивидуалних и интелектуалних слобода у чему им својим услугама могу помоћи библиотеке и информациона центри.“ (члан 2, Циљеви и општи интерес).

Да ли ове (и друге) одредбе могу да послуже као основ за легитимност захтева „некомерцијалних издавача“ да би библиотеке требало да набављају само естетски и стручно релевантну литературу? Следећи део сигурно би: „Библиотеке су у средишту развоја информационог друштва јер су

⁸⁰ Иако се чинило да су са Ролсовим политичким либерализмом и Хабермасовом дискурзивном демократијом, идеологије заувек напустиле савремену демократску теорију, очито да то није тако. Треба поменути познати текст Шантал Муф, која их враћа у свом пуном сјају. Отуда два стручна библиотечка окупљања и поетско-економска полемика у окружењу, у кратком временском периоду. Очито да постоји некаква потреба њиховог преиспитивања у времену када „економска теорија све више постаје идеологија“. (Narodna biblioteka Srbije i Treći program Radio Beograda, „Šta je, danas, ostalo od ideologije?“, http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=2878 (preuzeto 2. 3. 2011)) Видети и: Горан Траиловић, „Библиотека, политика, идеологија“, у *Лична шпоиографија раја* (Панчево: Градска библиотека, 2015), 112-121.

⁸¹ „Закон о библиотечко-информационој делатности“, *Службени гласник РС* бр. 52 (2011), https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=3047 (преузето 1. 8. 2015).

суштински значајне за информисаност грађана, за њихово усавршавање и индивидуални развој, неопходне су за развој образовања, науке и културе, покретач су свеукупног развоја слободног демократског грађанског друштва“.

Али да ли се начело „слободног приступа информацијама, знањима и идејама“ и „право на остваривање свих својих индивидуалних и интелектуалних слобода“ може тумачити баш у овом кључу? Помињу се „права грађана на слободу изражавања“ и нигде се не даје вредносно одређење нити било каква врста ограничења. Она су, сигурно, садржана у другим законима и односе се на одређене кривичне, прекршајне и моралне норме. Колико нам је познато, не постоји неки закон о естетици и вредностима, ове категорије се морају бранити посебним механизмима и на другачији начин.

Закон такође каже да: „Библиотеке, под једнаким условима и без обзира на разлике, обезбеђују свим грађанима остваривање људских права у домену слободу изражавања, стваралаштва, интелектуалних и других грађанских слобода...“ (Начела библиотечко-информационе делатности). А људи се разликују и по образовању и читалачком укусу. Да ли би задирање у њихове индивидуалне ставове могло да се тумачи као задирање у њихова људска права и грађанске слободу?

Док се све назначене одредбе могу тумачити различито, у складу са личним схватањима и интересима, став 3 члана 6. не оставља никакве недоумице: „Библиотеке набављају библиотечко-информациону грађу и изворе... на основу самосталне процене стручњака, према утврђеној набавној политици, а у складу са потребама најширег круга корисника...“.

Надаље, „Библиотека обавља своју делатност према националним и међународним стандардима у складу с којима се утврђују врсте послова и активности, као и услови и ресурси...“ (IX Обављање библиотечко-информационе делатности: Стандарди за библиотеке, члан 36.), а исте формулације и решења могу се наћи и у „Правилнику о националним стандардима за обављање библиотечко-информационе делатности“.⁸²

⁸² „Правилник о националним стандардима за обављање библиотечко-информационе делатности“, *Службени гласник РС* бр. 52 (2011), <http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/pravilnik-o-nacionalnim-standardima-za-obavljanje-bibliotecko-informacione-delatnosti-> (преузето 1. 8. 2015).

Требало би поменути и „IFLA/UNESCO Манифест за јавне библиотеке“.⁸³ Овај кратак програмски документ упућен је библиотекама, „државним и локалним владама“ и садржи препоруке за рад и развој ових установа као „капија знања“ у локалној заједници. У њему, опет, могу се пронаћи аргументи за валидност постојеће набавне политике библиотека, али и за примедбе које су упутили издавачи. Од велике важности су „добра информисаност“ и „слободан и неограничен приступ знању, замислима, култури и информацијама“.

„Јавна библиотека је локални центар информација који омогућава да све врсте знања и информација буду одмах на располагању корисницима. Услуге јавне библиотеке почивају на начелу равноправног приступа за све, без обзира на старосно доба, расу, пол, веру, националност, језик, или друштвени положај... Обавезно је да све старосне групе могу да нађу грађу и информације који одговарају њиховим потребама“.

Овај документ наглашава да би грађа и информације требало да буду „веома доброг квалитета“, фаворизујући вредну литературу (што није спорно ниједног тренутка). Приоритет библиотекара и јесте (или би требало да буде) набавка највредније литературе у оном броју примерака који је за одређену заједницу потребан и у складу са буџетом. „Капија знања“ се и не гради од лоше грађе и „ниске књижевности“.

Истиче се и да библиотеке не смеју да подлежу комерцијалним притисцима. Овде се поставља питање како ускладити препоруке да се обезбеде слободан, равноправан за све и неограничен приступ, све врсте знања и информација, а да се свесно изостави набавка одређене врсте грађе (шта год мислили о њој).⁸⁴ Каже се и да су „у начелу, услуге јавне библиотеке бесплатне“ и да библиотека „обавезно треба да буде суштински елемент сваке дугорочне стратегије у области културе, снабдевања информацијама, описмењавања и образовања... Обавезно треба да се утврди јасна политика која ће одредити циљеве, приоритете и услуге, у складу са потребама локалне заједнице“.

⁸³ „IFLA/UNESCO Манифест за јавне библиотеке“, http://archive.ifla.org/VII/s8/unesco/Public_Library_Manifesto-sr.pdf (преузето 1. 8. 2015).

⁸⁴ „Од темељног значаја је да буду веома доброг квалитета и да одговарају локалним потребама. Колекције и услуге не смеју да подлежу било ком облику идеолошке, политичке или верске цензуре, као ни комерцијалним притисцима“ („IFLA/UNESCO Манифест за јавне библиотеке“).

Ако се посматрају закони о библиотечко-информационој делатности у окружењу, нпр. Црној Гори, поново се могу пронаћи сличне одредбе, засноване на „принципима слободног избора и права примања и преношења информација, недискриминације, забране спречавања свих облика набавке и коришћења информационог извора, квалитета и разноврсности информационог извора у погледу форме, садржаја, језика, у складу са разноврсним потребама корисничке популације итд“.⁸⁵

„Закон о култури“, такође, не предвиђа и не обавезује библиотеке да набављају само естетски и стручно вредну грађу, али истиче начела „слобода изражавања“, „аутономија субјеката у култури“, „отвореност и доступност културних садржаја јавности и грађанима“, „уважавање културних и демократских вредности европске и националне традиције и разноликости културног израза“ и демократичност културне политике.⁸⁶

У делу II „Остваривање културне политике“ говори о Националном савету за културу као „стручно-саветодавном телу“ које се формира ради обезбеђивања сталне стручне подршке у очувању, развоју и ширењу културе. У опису његових „послова и задатака“ су: анализа и пружање мишљења о стању у култури у Републици Србији; давање сугестија у креирању културне политике и предлога за развој и унапређење културних делатности. Оно такође „учествује у изради предлога стратегије развоја културе и даје оцену извршења“. Сматрамо да је ово права адреса за све примедбе које се тичу културне политике и праксе.

Откуп публикација за библиотеке Министарства културе и информисања

„Државни откуп књига би требало да буде инструмент културне политике и он какав год да јесте представља отворену поруку државе о културним вредностима које заступа“, изјавио је Гојко

Божовић, главни уредник и директор издавачке куће Архипелаг.⁸⁷ Он то очито и јесте и у складу са поменутиим законским решењем обезбеђује библиотечку грађу „у складу са потребама најширег круга корисника“.

„Знате, не може се наметати елитистички укус“, каже председник прокажене републичке комисије за откуп књига Милан Влајчић. „Ми... заборављамо да у већини градова Србије не постоје књижаре. Угашене су баш као што су угашени и биоскопи.“⁸⁸ Панчево је, рецимо, један од ретких градова који има неких пет „правих“ књижара, које продају искључиво књиге, а не канцеларијски материјал (ових дана смо остали без можда најзначајније и најстарије међу њима, књижаре Рада – „Реч и мисао“, коју је њен власник решио да затвори). Влајчић је такође дао разумну изјаву у којој каже да комисија није могла да приступи елитистички и занемари жеље читалаца: 95% откупа чине дела уметничке, научне и естетске вредности, а 5% популарна штива новијих писаца. Ако је тачно да „популарна штива“ чине само 5% од укупног броја одабраних наслова (издавачи говоре о „немалом броју“ што наших, што страних аутора⁸⁹), онда заиста није јасно чему ова медијска кампања.

Шта се променило па су издавачи заоштрили своје ставове према откупу? Ранијих година су имали много помирљивије ставове и разумевање за избор књига који је „вишеструки компромис“ и усаглашавање ставова чланова комисије о томе „да ли треба откупљивати теоријске и академске књиге или бестселере које траже читаоци ради забаве“. Сматрали су да „ниједна од ових опција није она која другу неминовно мора и може у потпуности искључити.“⁹⁰

Независно од доступности књижара, проблем ниске куповне моћи је више него присутан у данашње време, да не наводимо и све друге који су у вези са овим питањем. Библиотекари који раде с „публиком“ веома добро знају да су и ниске

⁸⁵ Које су засноване „на принципима и standardima sadržanim u propisima Savjeta Evrope, UNESCO IFLA (Međunarodne federacije bibliotečkih udruženja i institucija), EBLIA (Evropski bibliotečki biro za informacije i dokumentaciju) i drugih relevantnih međunarodnih organizacija i tijela koja se bave ovom djelatnošću“. Skupština Crne Gore, „Образложење Закона о библиотечкој делатности“, http://www.skupstina.me/~skupcg/skupstina/cms/site_data/SKUPSTINA_CRNE_GORE/ZAKONI/obrazlozenje%20358.pdf (преузето 1. 8. 2015).

⁸⁶ „Закон о култури“, Службени гласник РС бр.72 (2009), http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/zakon_o_kulturi (преузето 1. 8. 2015).

⁸⁷ Sonja Šulović, Nav. tekst.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Зоран Хамовић, „Ко је откупљен“, *Полишика*, Култура-уметност-наука, 18. 07. 2015, http://clio.rs/Ko-je-otkupljen_Vest_9311 (преузето 1. 8. 2015).

⁹⁰ Zoran Hamović podseća da je do sada „izbor često bio višestruki kompromis. Najčešće je teško bilo usaglasiti stavove i samih članova Komisije tome da li treba otkupljivati teorijske i akademske knjige ili best-selere koje traže čitaoci radi zabave. Nijedna od ovih opcija nije ona koja drugu neminovno mora i može u potpunosti isključiti.“ Sonja Čirić, „Put u biblioteke“, *Vreme* br. 879 (8. novembar 2007), <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=527659> (преузето 1. 8. 2015).

чланарине у библиотекама (у висини просечне књиге на тржишту)⁹¹ све чешће озбиљна препрека грађанима да користе ову установу. Пракса у библиотекама је да се корисници уписују без накнаде у таквим ситуацијама. Зато примедба да могу сами да купе „комерцијална“ издања ако их занимају нису на месту. Не могу да их купе. Велики број наших суграђана је без посла, издржава породице са малим и нередовним примањима и ко зна чега се одрекну тог дана када плате чланарину за библиотеку. Делује мелодраматично и изгледало би смешно да то није наша реалност.

Са друге стране, постоји публика која купује само естетски или стручно вредну литературу. Њу жели да има и чува, а са садржајем ефемерних издања упознаје се у библиотеци. Можда је она у мањини, али ми живимо и радимо у земљи у којој је средњу школу завршило 68.035 ученика (школске 2012/2013)⁹², а факултет 16.504 (2012)⁹³, само 10% грађана (у неким градовима се тај проценат креће око 2%) посећује библиотеке итд.

Време моћних државних издавача је, нажалост, неповратно прошло. Нема БИГЗ-а, Просвете, Нолита... Неки су, на наше очи, нестали са урушавањем друштвене и државне структуре, док други једва преживљавају. Тржиште је сужено, а куповна моћ јадна. У земљи која је деценијама „у транзицији“, која је криминализована и у којој је изобличена, урушена, или озбиљно начета укупна друштвена структура тешко је очекивати уређену област културе и издаваштва. Оно је на маргини, а библиотеке су најмање криве за то.

Неминовно се долази до друштвеног и државног миљеа и оквира, до културне политике ове земље, која свакако укључује и битне економске постулате. И не сме се сметнути с ума да се, приликом разматрања односа библиотека и издавача,

сем читалаца, морају узети у обзир и дистрибутери, књижаре, штампарије. И ту није крај јер су и библиотеке и издавачи „делови“ овог друштва и на различите начине су зависни од стања и кретања у другим сегментима заједнице.

Закључна разматрања

„Заједница књиге“ и даље је недосањани сан српских библиотекара, издавача, књижара, стваралаца... У разматрању односа библиотекара и издавача у последњих пола века пошли смо од афирмативних ставова и покушаја да се, још осамдесетих година прошлог столећа, успостави стратешко партнерство на добробит читалаца.

Актуелан повод – тешке квалификације изречене у медијима као реакција представника једног издавачког удружења на објављене резултате републичког откупа за библиотеке – навео нас је да преиспитамо модел откупа, окружење у којем радимо, нашу праксу, теоријски и идеолошки контекст нашег деловања, као и постулате набавне политике. Ово је било неизбежно тим пре што библиотекарима није пружена једнака прилика да на оптужбе одговоре (о срамном положају и извештавању гласила и таблоидизацији медијског простора говоре многи позванији од нас и тиме се нисмо бавили).

Подаци указују на то да се библиотечки систем успешно прилагођавао захтевима времена и изузетно напредовао последњих деценија. За то време издавачки сектор се, са власничком трансформацијом и променом економске и политичке структуре друштвене заједнице, значајно урушио у многим аспектима и трансформисао. Бројни угледни и значајни издавачи више не постоје. Књижарска мрежа је, такође, претрпела велике губитке, тако да сада многа места у Србији немају ниједну књижару. Показује се да је проблем културног нивоа читалаца, односа „високе“ и књижевности која нема значајне естетске домете пре константа не-го актуелна тенденција садашњег тренутка. На ове проблеме се указивало и пре тридесет година и било је различитих иницијатива да се то стање промени, нажалост, са малим успехом. Образовни ниво и писменост грађана Србије је данас на много вишем нивоу, али питање проблематичног (читалачког) укуса најшире публике је остало нерешено и не видимо назнаке да ће се нешто променити у времену које је пред нама. Аутори нису

⁹¹ У Зрењанинској библиотеци износ чланарине је 500 динара, а чланску карту могу да користе сви чланови породице, на пример.

⁹² Републички завод за статистику, „Број ученика у средњим школама, на крају школске године“, <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptKey=indId%3d110304IND01%26102%3dRS%2cRS1%2cRS11%2cRS12%2cRS2%2cRS21%2cRS22%2cRS23%2629%3d%23AII%23%2626%3d0%2c1%2c2%2625%3d0%2c2%26sAreaId%3d110304%26dType%3dName%26IType%3dSerbianCyrillic> (преузето 1. 8. 2015).

⁹³ Републички завод за статистику, „Број студената по полу, студије I степена“, <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptKey=indId%3d11040101IND02%262%3d%23AII%23%26102%3dRS%2cRS1%2cRS11%2cRS12%2cRS2%2cRS21%2cRS22%2cRS23%2623%3d0%2c1%2c2%26sAreaId%3d11040101%26dType%3dName%26IType%3dSerbianCyrillic> (преузето 1. 8. 2015).

посебно разматрали овај феномен јер није тема рада и сматрају да би њиме на одговарајући начин могао да се позабави тек шири интердисциплинарни круг, који би чинили социолози, психолози, културолози, андрагози, филозофи и стручњаци из других области.

Посебну пажњу смо обратили на законску регулативу и смернице које одређују положај библиотека у друштвеној заједници и њихову набавну политику. Постоје празнине у правној регулативи, па и посебан проблем непримењивања у пракси давно донетих закона и непоштовања стандарда, а на штету библиотека и књиге. Још увек немамо документ о националној политици у области културе, као ни Стратегију развоја културе у Републици Србији.

Нисмо сматрали да је потребно ићи превише у прошлост како бисмо утврдили основне елементе и односе унутар задате теме.⁹⁴ Као почетна, послужила нам је 1972. година, упамћена на глобалном плану као Међународна година књиге. Сматрали смо да је 1979, када је одржана Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека Србије, важна за нашу тему јер су овом библиотекарском саветовању присуствовали и репрезентативни представници књижевника и издавача, а постојало је значајно сагласје у начинима решавања проблема. Десет година после Међународне године књиге, 1982, одржан је „први сусрет библиотекара, стваралаца и издавача“ и њега, свакако, нисмо могли да изоставимо, као ни форум на тему „Следећих 10 година издаваштва у Србији“ организован 2006. у Народној библиотеци Србије.

У овом ходу кроз године и деценије, у којима се структура нашег друштва и државе из основа изменила (и то не набоље) стигли смо до актуелних односа између библиотекара и издавача и републичког откупа публикација за библиотеке. Дали смо предисторијат овог државног откупа књига од „Откуп на кредит“ из социјалистичке Југославије, преко откупа из 2003. године и оног из 2006, када су средства обезбеђена из Националног инвестиционог плана Владе Србије. Тада установљена методологија није се битније мењала. Указали смо на модалитете откупа и његов значај за библиотеке и указали на добру праксу Секретаријата за културу и јавно информисање АПВ и покрајински модел

који библиотекарима пружа пуну аутономију за избор књига, довољно времена и не подразумева компликовану процедуру и папирологију.

Сматрамо да су сви субјекти укључени у „заједницу књиге“⁹⁵ упућени на међусобну сарадњу. Библиотеке с пуним правом могу да поставе пред издаваче одређене формалне захтеве као што су квалитетно одштампана и повезана публикација (јер плаћају тражену цену књиге), али не више од тога. Не сматрамо да имају право да утичу на њихову издавачку политику, мада је то могуће поље сарадње у смислу указивања на дела која недостају у библиотекама и за којима њихови корисници имају потребе. Такође, не сматрамо укуским задирење у набавну политику библиотека и произвољно одређивање „сврхе библиотека“, посебно са позиција сопствених интереса који се настоје приказати као јавни. Ово је поље које такође може бити отворено за сарадњу, али свакако на неким другим начелима.

Битне моменте дијалога издавача и библиотекара из септембра ове године⁹⁶ дајемо у овом броју *Читалишта* уз напомену да то ни изблиза није био сусрет репрезентативних представника библиотекара, издавача и писца са краја прошлог миленијума. Дијалог унутар „заједнице књиге“ водили су само представници једног удружења издавача, мања група библиотекара, а писца и представника државних органа није било. Ипак покренута су значајна питања и заузети одговарајући ставови о којима информисамо стручну јавност. Настојаћемо да унутар библиотечке заједнице наставимо разговор на ову тему и дефинишемо општи интерес. На УПИС-у је да својим колегама пренесе (или не пренесе) резултате разговора са библиотекарима и одреди заједнички интерес ако је то могуће, а на државним органима да предузму одређене мере и активности.

⁹⁴ Бројни текстови објављени у *Читалишту* говоре о библиотекама и издавачима у ранијим столећима и савременом добу.

⁹⁵ Овај термин срећемо у излагањима и текстовима наших колега крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година (видети фусноту 49. и одељак „Библиотеке и издавачи седамдесетих и осамдесетих година 20. века“) и он указује на то да су наше колеге и тада пратиле дешавања на глобалној библиотечкој сцени и биле упознате са оснивањем и радом Центра за књигу Конгресне библиотеке у Вашингтону (1997).

⁹⁶ Скуп „Набавна политика библиотека и спровођење откупа публикација за библиотеке Министарства културе и информисања Републике Србије“ (Градска библиотека Панчево, 7. 9. 2015).

Литература и извори:

1. Бабић, Симеон Т. „Заједничке основе остваривања матичних функција у региону народних библиотека Београда“. *Библиошкар* год. 34, бр. 1-3 (1982): 23-30.
2. Бараћ, Драган. „Издаваштво у другој половини 20. века“. У *Право у области* књиге, 42-46. Народна библиотека Србије: 2014.
3. Бараћ, Драган М. „Традиција и савремена продукција књиге и улога библиотека у заштити издавачких и ауторских права“. У *Филолошке науке: Научни скупи „Наука и традиција“*, Пале, 18-19. мај 2012, 653-661. Пале: Филозофски факултет, 2013.
4. Butler, Pierce. *An Introduction to Library Science*. Chicago: The University of Chicago Press, 1933.
5. Вучковић, Жељко. „Библиотекарство на размеђи милиенијума“, предговор. У *Библиотека као оiledало васељене*, Добрило Аранитовић. Београд: Службени гласник; Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натшевић“, 2009.
6. Гаварић, Драгољуб. „Издаваштво и библиотекарство“. *Библиошкар: тласило Савеза библиотечких радника Србије* год. 34, бр. 1-3 (јануар-децембар 1982): 14-17.
7. Гаварић, Драгољуб. „Издаваштво је у директној зависности од библиотекарства: Излагање на саветовању у Ужицу одржаном 10. и 11. јуна 1982“. *Заједница библиотека* Год. 10, бр. 2 (1982): 22-25.
8. Драгојловић, Драган. „Друштвени положај књиге: Излагање на саветовању у Ужицу одржаном 10. и 11. јуна 1982“. *Заједница библиотека* Год. 10, бр. 2 (1982): 26 - 30.
9. Žnidaršič, Martin. *Knjiga in trg*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
10. Заједница матичних библиотека Србије. „Сарадња Заједнице матичних библиотека Србије са организацијама удруженог рада издавачке делатности“. *Заједница библиотека* Год. 8, бр. 1 (1980): 61-67.
11. „Закон о библиотечко-информационој делатности“. *Службени тласник РС* бр. 52 (2011). https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=3047 (преузето 1. 8. 2015).
12. „Закон о култури“. *Службени тласник РС* бр. 72 (2009). http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/zakon_o_kulturi (преузето 1. 8. 2015).
13. „Информација о акцији откупа књига и унапређењу библиотечке делатности“. *Заједница библиотека* Год. 8, бр. 1 (1980): 71-78.
14. „IFLA/UNESCO Манифест за јавне библиотеке“. http://archive.ifla.org/VII/s8/unesco/Public_Library_Manifesto-sr.pdf (преузето 1. 8. 2015).
15. Јевтић, Милош. „Књига и човек у нашем времену: скица за јавни дијалог поводом Међународне године књиге“. *Библиошкар* Год. 24, бр. 1-2 (1972): 19-32.
16. Јовановић, М. „Мрачан сценарио већ остварен, уз подршку државе“. *Данас*, 8. 7. 2006. https://www.nb.rs/about_us/press_release.php?id=11163 (преузето 24. 8. 2015).
17. Јокановић, Владимир. „Основне карактеристике стања народних библиотека у СР Србији ван територија САП у 1980. години, са освртом на планирани темпо развоја у периоду од 1981. до 1985. године: Излагање на саветовању у Ужицу одржаном 10. и 11. јуна 1982.“. *Заједница библиотека* Год. 10, бр. 2 (1982): 15-21.
18. Јокановић, Владимир. „Саветовање библиотекара Србије“. *Библиошкар* 1-3 (1985): 215-220.
19. Мае, Рене. „Књига за све“. Предео Слободан Комадинић. *Библиошкар* Год. 24, бр. 1-2 (1972): 8-10.
20. Милетић, Гојко. „‘Књига данас’: Уводно излагање на првој седници Републичког одбора СР Србије за Међународну годину књиге“. *Библиошкар* Год. 24, бр. 1-2 (1972): 11-18.
21. МС Most – KnjigalInfo.com. „Истраживање тржишта књиге у Србији: септембар–октобар 2006“. https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=3438 (преузето 1. 8. 2015).
22. Народна библиотека Србије. „Bibliodyssey 2003-2006: Унапређење тржишта књиге Србије и Црне Горе“. https://www.nb.rs/about_us/project.php?id=402 (преузето 1. 8. 2015).
23. Народна библиотека Србије и Трећи програм Радио Београда. „Šta je, danas, ostalo od ideologije?“. http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=2878 (преузето 2. 3. 2011).
24. Народна библиотека Србије. „Откуп књига 2015.: Извештаји“. <https://www.nb.rs/pages/article.php?id=27651> (преузето 20. 8. 2015).

25. „Неписмени библиотекари и мафијашка држава“. НИН, 25. јун 2009. године. http://www.citaliste.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1076&Itemid=148 (преузето 1. 8. 2015).
26. Next Page Foundation. <http://www.npage.org/rubrique3.html> (преузето 20. 9. 2015).
27. „Пета редовна скупштина Заједнице матичних библиотека Србије“. *Заједница библиотека* Год. 8, бр. 1 (1980): 3-32.
28. „Повеља књиге: Декларација међународних професионалних организација аутора, издавача, библиотекара, књижара и документалиста поводом Међународне године књиге“. *Библиотекар* Год. 24, бр. 1-2 (1972): 3-7.
29. „Правилник о националним стандардима за обављање библиотечно-информационе делатности“. *Службени гласник РС* бр. 52 (2011). <http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/pravilnik-o-nacionalnim-standardima-za-obavljanje-bibliotecko-informacione-delatnosti-> (преузето 1. 8. 2015).
30. „Програм рада Заједнице матичних библиотека Србије за 1980. годину“. *Заједница библиотека* Год. 8, бр. 1 (1980): 57-59.
31. Републички завод за статистику. „Број студената по полу, студије I степена“. <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptKey=indId%3d11040101IND02%262%3d%23All%23%26102%3dRS%2cRS1%2cRS11%2cRS12%2cRS2%2cRS21%2cRS22%2cRS23%2623%3d0%2c1%2c2%26sAreaId%3d11040101%26dType%3dName%26lType%3dSerbianCyrillic> (преузето 1. 8. 2015).
32. Републички завод за статистику. „Број ученика у средњим школама, на крају школске године“. <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptKey=indId%3d110304IND01%26102%3dRS%2cRS1%2cRS11%2cRS12%2cRS2%2cRS21%2cRS22%2cRS23%2629%3d%23All%23%2626%3d0%2c1%2c2%2625%3d0%2c2%26sAreaId%3d110304%26dType%3dName%26lType%3dSerbianCyrillic> (преузето 1. 8. 2015).
33. Републички Завод за статистику. *Стаτισички годишњак Републике Србије*. Београд: Републички Завод за статистику, 2011.
34. Републички Завод за статистику. *Стаτισички годишњак Републике Србије*. Београд: Републички Завод за статистику, 2015.
35. „Самоуправни споразум о сарадњи на издавању образаца за матичне библиотеке у Србији“. У *Заједница матичних библиотека Србије. „Сарадња Заједнице матичних библиотека Србије са организацијама удруженог рада издавачке делатности“*. *Заједница библиотека* Год. 8, бр. 1 (1980): 60-61.
36. Симић, Лиљана. „Месец књиге 1982“. *Библиотекар* Година 34 број 1-3 (јануар-децембар 1982): 86-87.
37. Skupština Crne Gore. „Образложење Закона о библиотечкој делатности“. http://www.skupstina.me/~skupcg/skupstina//cms/site_data/SKUPSTINA_CRNE_GORE/ZAKONI/obrazlozenje%20358.pdf (преузето 1. 8. 2015).
38. „Споразум о пословној сарадњи и о уређивању међусобних односа на издавању и пласману публикација“. У *Заједница матичних библиотека Србије. „Сарадња Заједнице матичних библиотека Србије са организацијама удруженог рада издавачке делатности“*. *Заједница библиотека* Год. 8, бр. 1 (1980): 61-67.
39. Стокић Симончић, Гордана и Жељко Вучковић. *Библиотеке и идентитет: пролећна за историју модерној српској библиотекарства*. Панчево: Градска библиотека; Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета, 2012.
40. Траиловић, Горан. „Библиотека, политика, идеологија“. У *Лична историја раја*, 112-121. Панчево: Градска библиотека, 2015.
41. Ćirić, Sonja. „Откуп књига: Издавачи на пијаци“. *Vreme* br. 606 (15. avgust 2002). <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=320117> (преузето 1. 8. 2015).
42. Ćirić, Sonja. „Put u biblioteke“. *Vreme* br. 879 (8. novembar 2007). <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=527659> (преузето 1. 8. 2015).
43. Угричић, Сретен. „Предлог унапређеног модела откупа књига: Нека запажања о постојећем моделу државног откупа књига“. <https://www.nb.rs/pages/article.php?id=14078> (преузето 1. 8. 2015).
44. Hamović, Zoran. „Gerilski period UPIS-a, slede izazovi“, 12. 03. 2015. http://www.tvmost.info/vesti/hamovicgerilski_period_upis_a_slede_izazovi/16165 (преузето 1. 8. 2015).
45. Хамовић, Зоран. „Ко је откупљен“. *Политика*, Култура-уметност-наука, 18. 07. 2015. http://clio.rs/Ko-je-otkupljen_Vest_9311 (преузето 1. 8. 2015).
46. Šulović, Sonja. „Izdavači ljuti na Ministarstvo: U biblioteke idu Kežman, Mateus, Suzana Mančić...“. *Blic online*, 29. 06. 2015. <http://www.blic.rs/Kultura/Vesti/570973/IZDAVACI-LJUTI-NA-MINISTARSTVO-U-biblioteke-idu-Kezman-Mateus-Suzana-Mancic> (преузето 1. 8. 2015).

Libraries and Publishers: The Omega Point

Summary

Libraries and publishers are inseparably linked and largely dependent on each other. This paper focuses attention on their relationship, keeping in mind readers and library users, while neglecting, on this occasion, other members of community of book (authors, translators, printers, distributors...). Book is being looked upon as spiritual good and its merchandise and market nature is being indicated. The reference list illustrates position of libraries, publishers and bookstores in Serbia in the past half-century.

The reaction of a number of Serbian publishers to this year's purchase of books for libraries, and the recent meeting of librarians and publishers dedicated to public procurement and purchase of books held at the City Library in Pančevo, have prompted us to undertake writing this article. The authors of this paper are aware that it was just a (small) part of the publishing community, nevertheless their valuable comments suggest that we should re-examine the current model of purchase of books for our libraries, the environment in which we work, the library practice, the theoretical and ideological context of our work, as well as the principles of the acquisition policy.

The available information indicates that the library system has successfully adapted to the requirements of time and made significant progress in the recent decades. At the same time, the publishing sector has significantly collapsed and transformed in many aspects, due to ownership transformation and changes of economic and political structure of the community.

Numerous distinguished and important publishers no longer exist. Bookshop network has also suffered heavy losses, therefore many cities in Serbia do not have a single bookstore. It turns out that the problem of cultural level of readers, i.e. relation between the high literature and the one that does not possess significant aesthetic qualities, is rather a constant than a current tendency of the present moment. These problems were pointed out some thirty years ago, too, and there were various initiatives to change that state of affairs, unfortunately, with little success. Nowadays, educational level and literacy skills of citizens of Serbia are at much higher level, but the question of problematic (literary) taste of the reading public remained unresolved, with no indication that this will change in time to come. The authors have not specifically discussed this phenomenon because it is not the topic of their work. Besides, they believe that only a wide interdisciplinary professional circle, composed of sociologists, psychologists, culturologists, philosophers and other experts, would be able to deal with it in an adequate manner.

The authors believe that all the subjects involved in the community of book are interrelated. Libraries can quite rightly set certain formal requirements that publishers have to meet, such as high-quality printed and bound publications (since they pay required price for books), but no more than that. They do not have right to influence publishing policy, although it is a possible field of cooperation in terms of pointing to titles that are lacking in libraries and for which their users have needs. On the other hand, authors are opposed to interfering with acquisition policy of libraries and arbitrary determination of the purpose of libraries, especially from the positions of their own interests that tend to be presented as public. This is a field that could also be open for cooperation, but certainly within some other concept.

Keywords:

libraries, publishers, bookstores, readers, books, purchase of books, Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia, legal regulation, acquisition policy, publishing policy

Примљено: 16. октобра 2015.
Исправке рукописа: 21. октобра 2015.
Прихваћено за објављивање: 27. октобра 2015.